

Fázové heterogenní rovnováhy

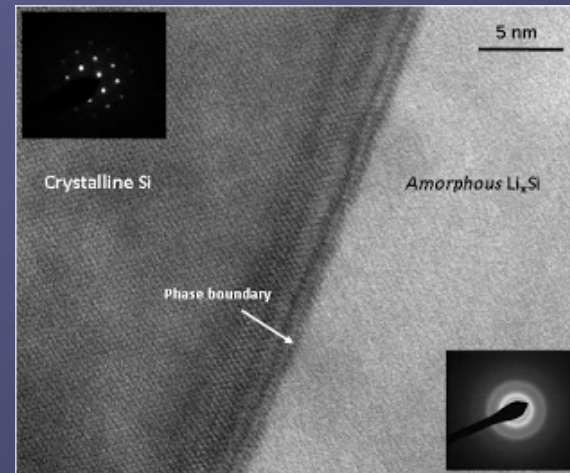
Fáze = homogenní část soustavy, jednoznačně oddělná **fyzickým rozhraním**, na rozhraní se vlastnosti mění skokem

Rovnováha

- Tepelná - T všude stejná
- Mechanická - p všude stejný
- Chemická - látkové množství jednotlivých složek se nemění, $dG = 0$, chemický potenciál všech složek ve všech fázích je stejný

Podmínka **koexistence** fází:

mají stejnou G , přechod mezi fázemi $\Delta G = 0$

Chemický potenciál

$$\mu_i = \left(\frac{\partial G}{\partial n_i} \right)_{T, p, n_j}$$

Změna G se změnou složení n_i

Pro popis soustav, u kterých se **mění složení**

Rozdíl v chemickém potenciálu vede k chemické reakci, difuzi, fázovému přechodu....

Chemický potenciál každé složky ve všech koexistujících fázích je stejný

Gibbsův fázový zákon

Fáze (P) = homogenní část soustavy (vlastnosti, struktura), rozhraní, skoková změna vlastností, skupenství (s, l, g), modifikace (pevné - led I - XII, kapalné - He I a II)

P = 1: směs plynů, roztok

P = 2: kapalina + nasycená pára, nasycený roztok + pevná látka

P = 3: kapalina + nasycená pára + pevná látka

Složka (C) = čistá látka

Počet složek = minimální počet čistých látek

Méně, pokud jsou vázány chemickou reakcí: $\text{CaCO}_3 \rightleftharpoons \text{CaO} + \text{CO}_2$

Stupeň volnosti (V) = parametry soustavy p, T, c

Počet stupňů volnosti = lze měnit **aniž by se změnil počet fází**

Gibbsův fázový zákon

- Každá fáze P potřebuje $C - 1$ údajů o složení (molární zlomky x_i) plus T a p k popsání stavu,
celkově **$P(C - 1) + 2$ stavových proměnných**
- Pro každou složku C platí $P - 1$ rovnovážných podmínek
 $\mu(\alpha) = \mu(\beta)$, $\mu(\beta) = \mu(\gamma)$, $\mu(\gamma) = \mu(\delta)$, ...
rovnost chemických potenciálů složky v P fázích ($\alpha, \beta, \gamma, \delta$)
celkem **$C(P - 1)$ podmínek**
- Počet **stupňů volnosti V** = počet **proměnných** minus počet vazných **podmínek**
- $V = P(C - 1) + 2 - C(P - 1)$
- **$V = C - P + 2$**

Gibbsův fázový zákon

$$P + V = C + 2$$

Fáze (P)

Stupně volnosti (V)

Složky (C)

Pro $C = 1$

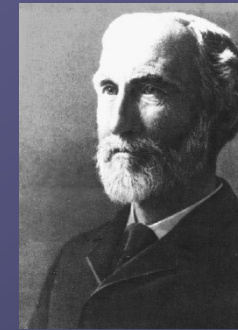
jednosložková soustava

$P = 1$ $V = 2$ plocha

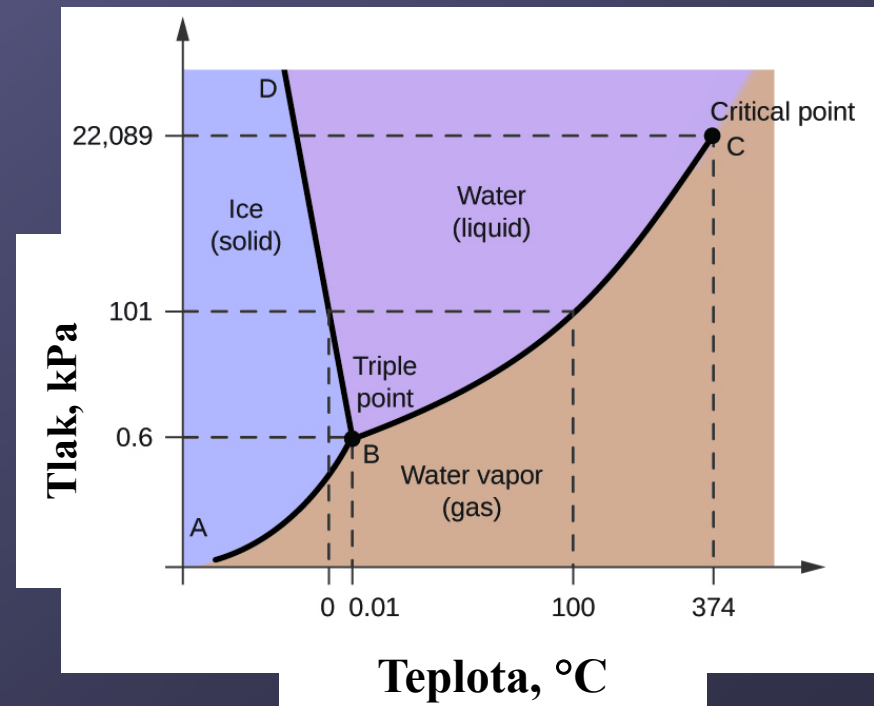
$P = 2$ $V = 1$ křivka

$P = 3$ $V = 0$ trojný bod

Více než 3 fáze nemohou koexistovat

J. Willard Gibbs
(1839 - 1903)

Fázový diagram

Fázový diagram = grafická informace o stavu soustavy

Proměnné – tlak, teplota, $C - 1$ údajů o složení (molární zlomky)

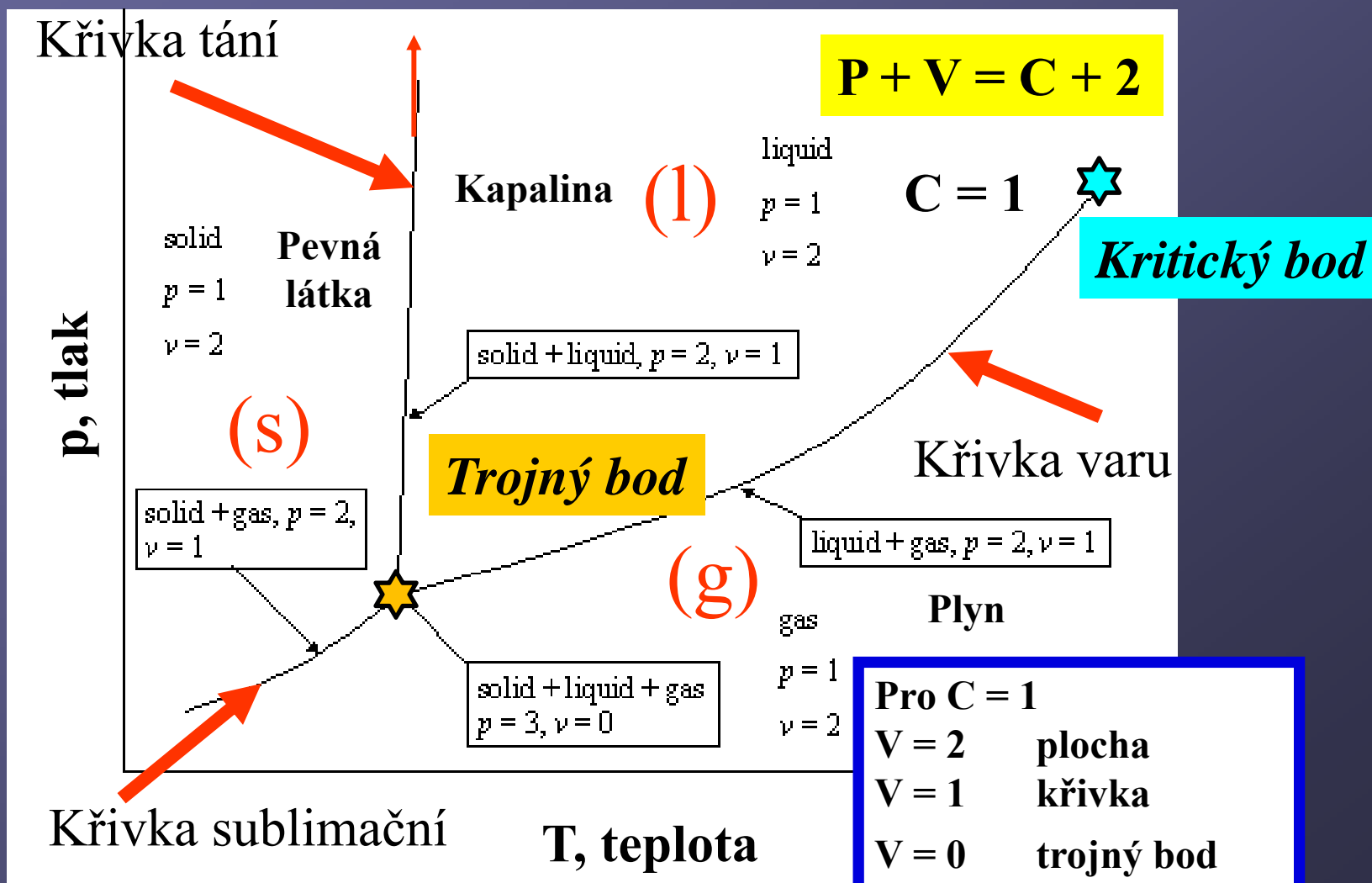
$$P + V = C + 2$$

Pro více než 1 složku v soustavě musí být fázový diagram 3 a vícerozměrný : $C = 2$, $P = 1 \rightarrow V = 3$ (p, T, c)

Řezy fázovým diagramem – některé proměnné držíme konstantní:

p = konst.	izobarický diagram
T = konst.	izotermický diagram
c = konst.	izokoncentrační diagram

Fázový (p-T) diagram pro jednosložkovou (C = 1) soustavu

Fázový diagram jednosložkové soustavy

Trojný bod – Teplota a tlak při nichž jsou tři fáze v rovnováze

Je možný čtverný bod?

Kritický bod – zakončuje křivku vypařování, nad k. b. jsou kapalná a plynná fáze nerozlišitelné, zmizí meniskus

- **Kritická teplota** - minimální teplota pro zkapalnění plynu zvýšeným tlakem, plyn, který má teplotu vyšší než je k. t., nelze žádným stlačováním zkapalnit
- **Kritický tlak** - minimální tlak, který je při k. t. nutný pro zkapalnění plynu

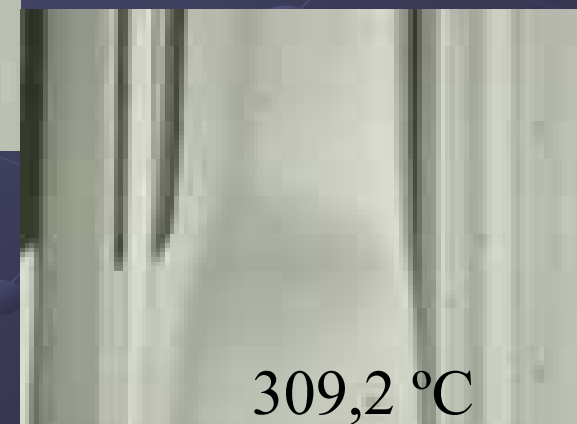
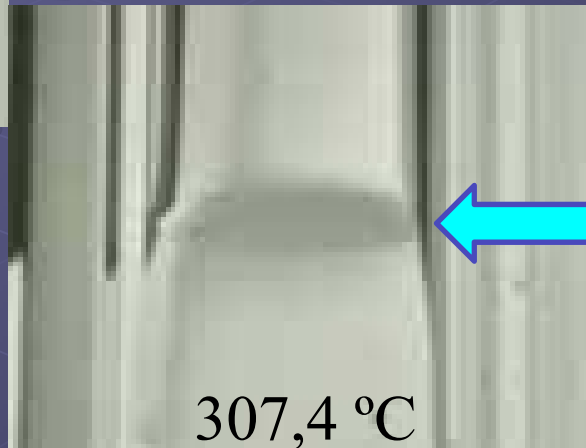

Kritický bod benzenu

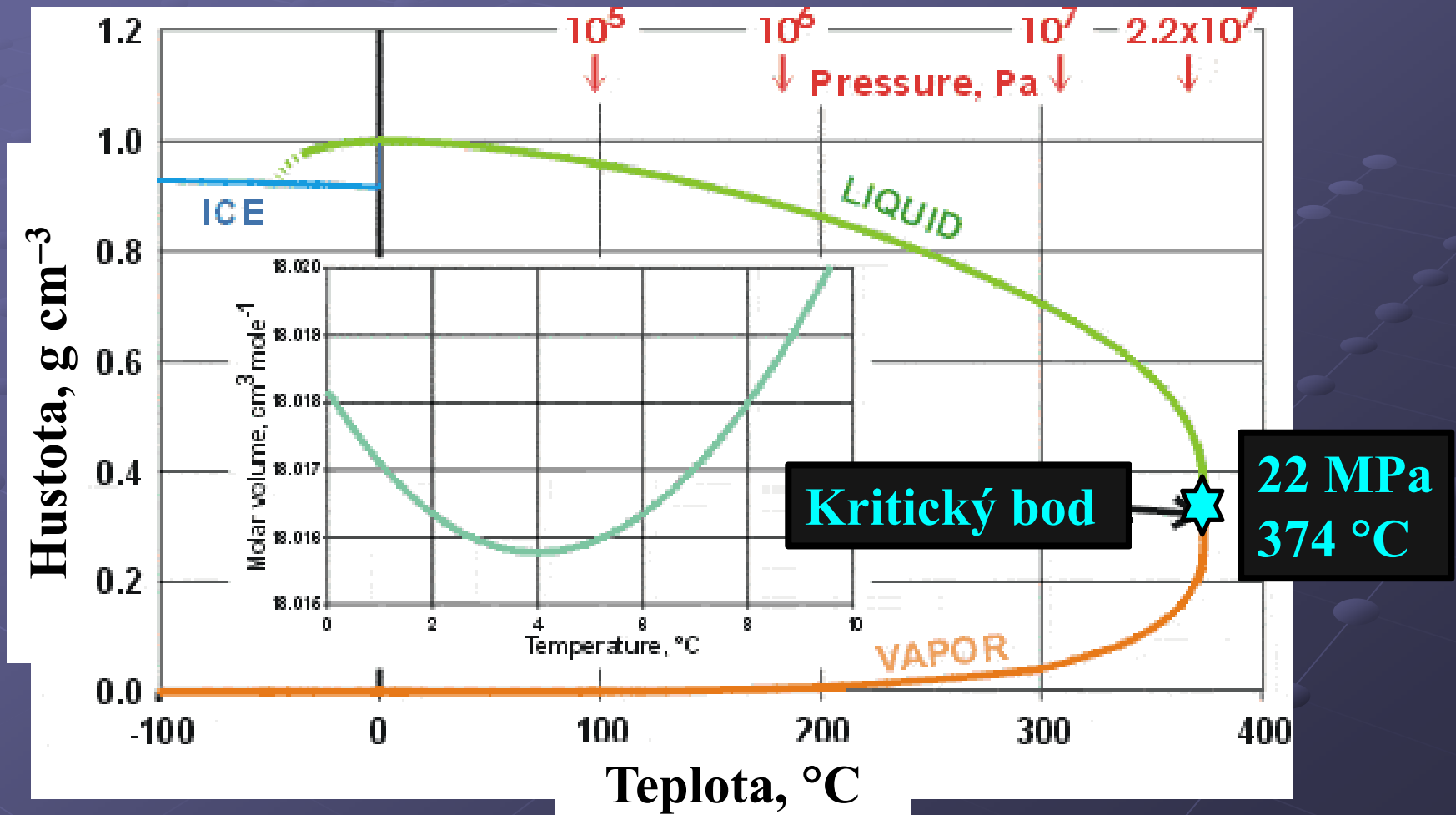

Kritická teplota

Zmizí fázové rozhraní
mezi l a g (meniskus)

Hustota vody (g, l, s) v kritickém bodě

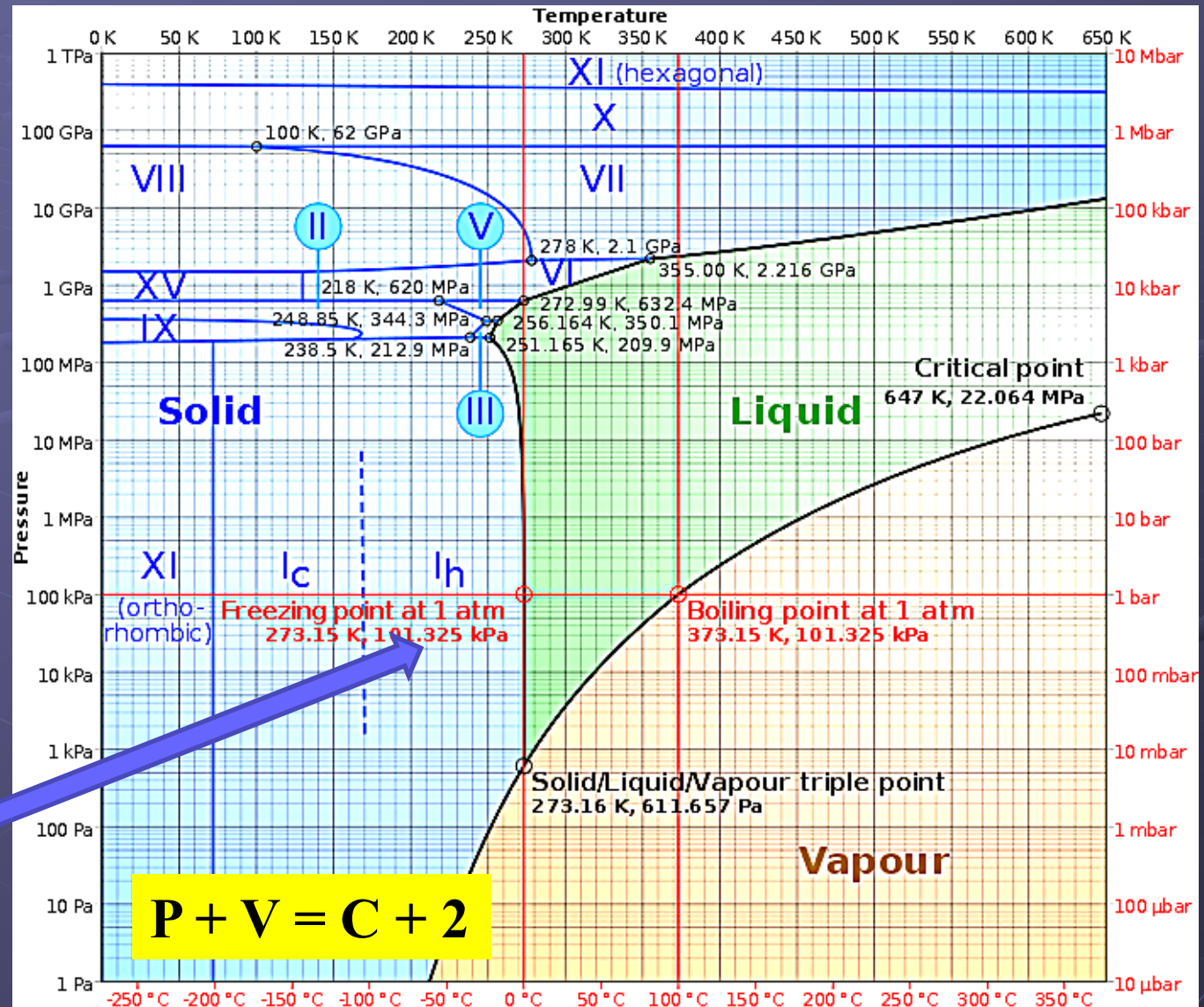

Fázový diagram ledu - vody - páry

C = 1

17 polymorfních fází ledu

Normální led
I_h
hexagonální

P + V = C + 2

Clausius-Clapeyronova rovnice

Clapeyronova rovnice
pro fázovou přeměnu:

$$\frac{dp}{dT} = \frac{\Delta H_m}{T \Delta V_m}$$

Molární skupenské teplo

Změna molárního objemu

Pro l-g rovnováhu – křivka varu:

1) $V_m(g) \gg V_m(l)$, pak $\Delta V_m = V_m(g) - V_m(l) = V_m(g)$

2) $V_m(g)$ ze stavové rovnice id. plynu

Diferenciální Clausius-Clapeyronova rovnice

$$\frac{d \ln p}{dT} = \frac{\Delta H_m}{RT^2}$$

Integrovaná Clausius-Clapeyronova rovnice

$$\ln \frac{p_2}{p_1} = \frac{-\Delta H_{\text{výp}}^0}{R} \left(\frac{1}{T_2} - \frac{1}{T_1} \right)$$

$$V_m(g) = \frac{RT}{p}$$

Změna tenze par vody s teplotou

$$K_p = P_{\text{H}_2\text{O}}$$

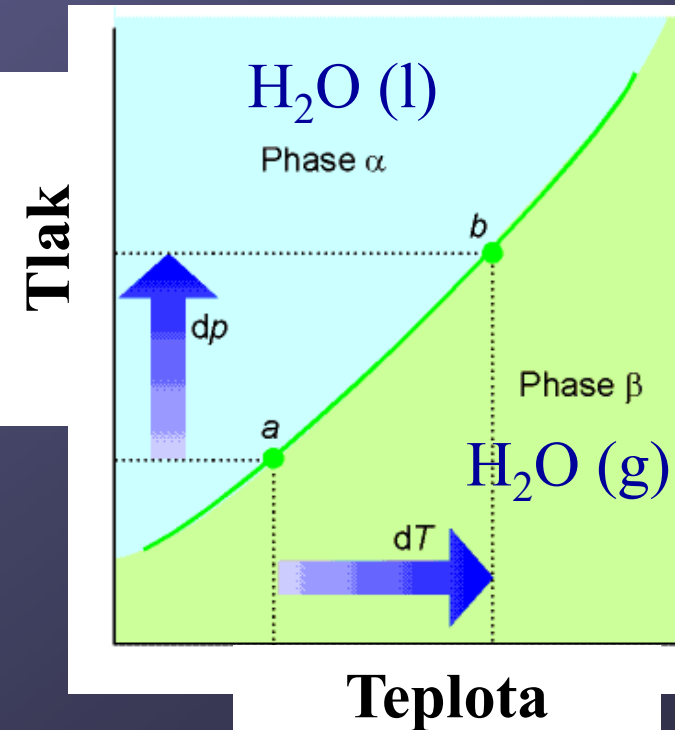
van't Hoffova rovnice

$$\ln \frac{K_2}{K_1} = \ln \frac{p_T}{p_{\text{var}}} = \ln p_T = \frac{\Delta H^0_{\text{výp}}}{R} \left(\frac{1}{T_{\text{var}}} - \frac{1}{T} \right)$$

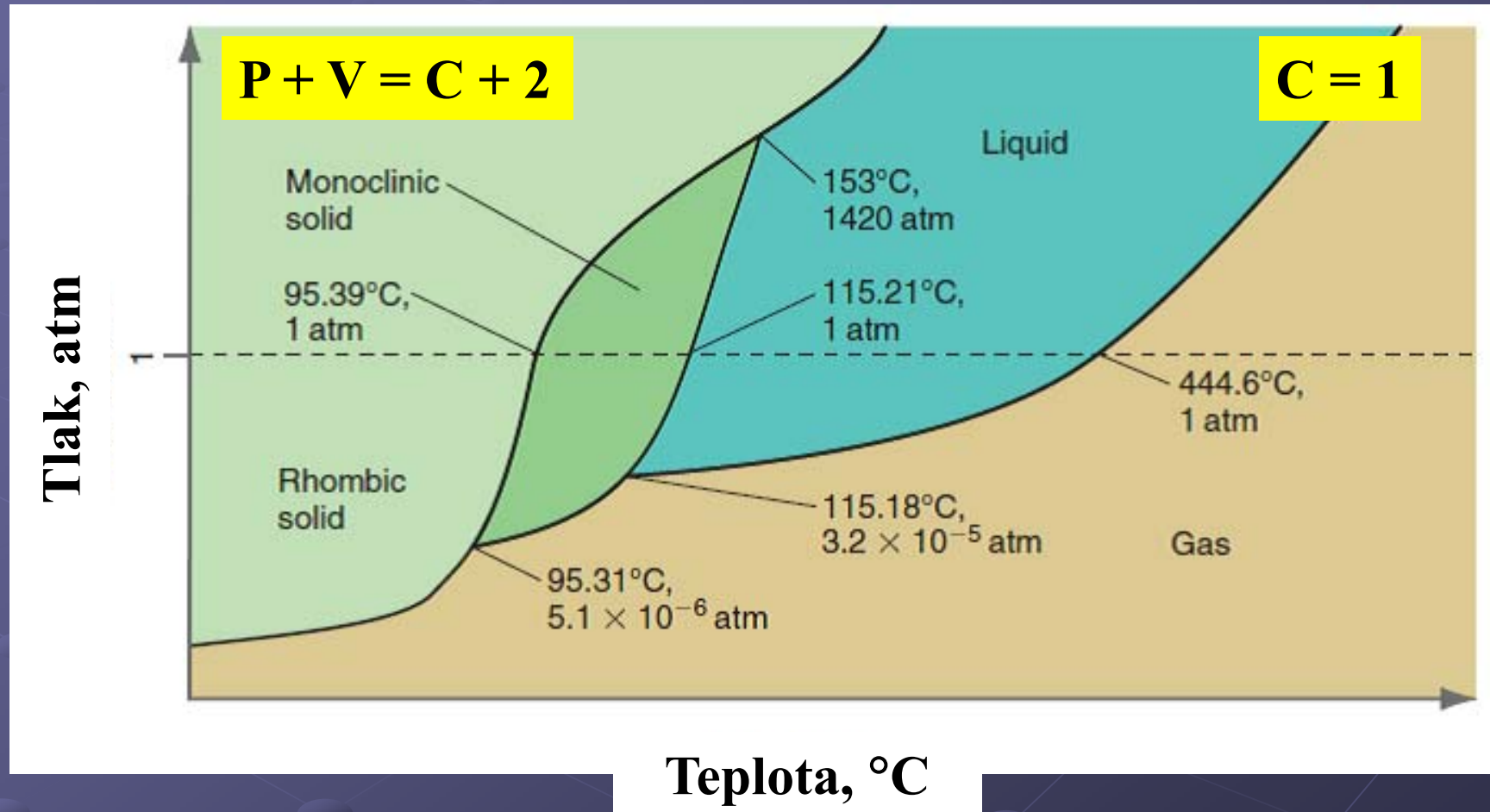
$$P_{\text{var}} = 1 \text{ atm}$$

Clausius-Clapeyronova rovnice

$$\ln \frac{p_2}{p_1} = \frac{-\Delta H^0_{\text{výp}}}{R} \left(\frac{1}{T_2} - \frac{1}{T_1} \right)$$

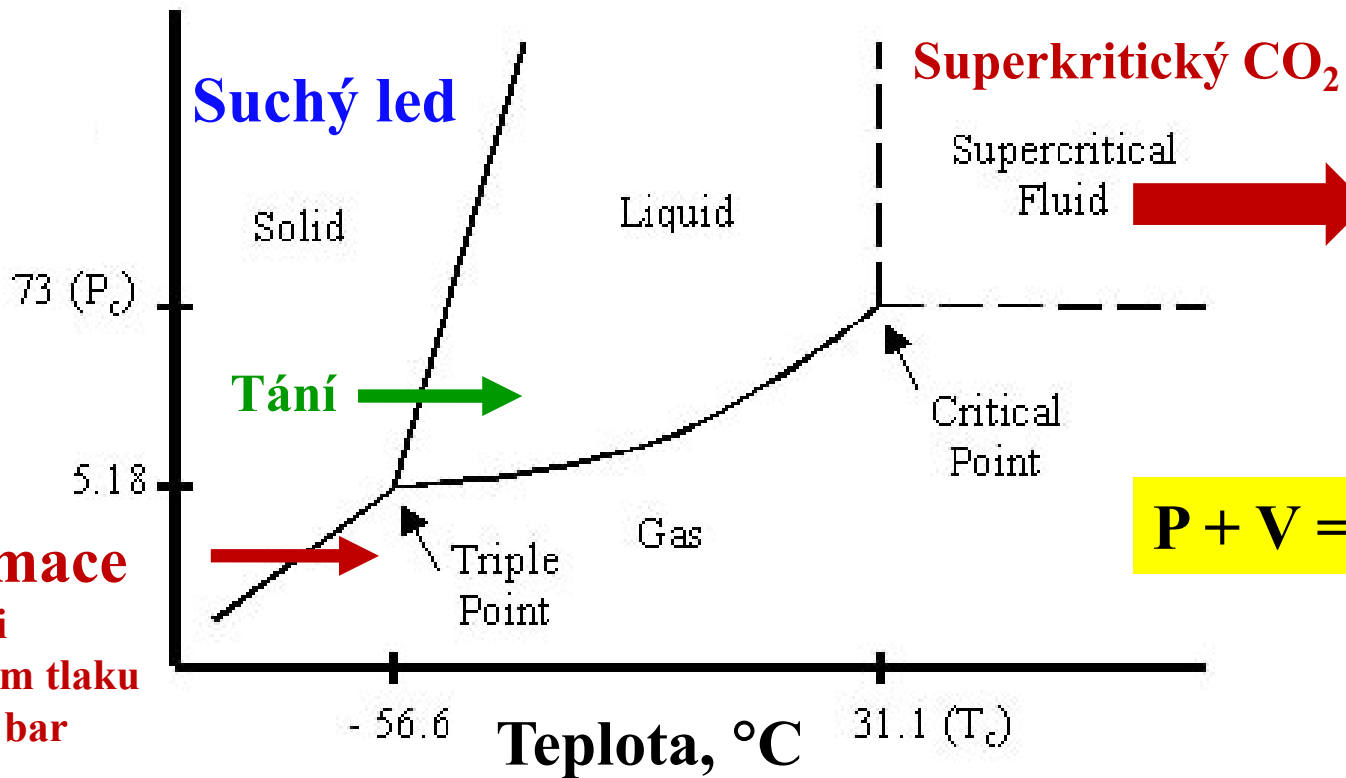
Fázový diagram síry

Fázový diagram CO₂

C = 1

Tlak, bar

P + V = C + 2

Sublimace
při
normálním tlaku
p = 1 bar

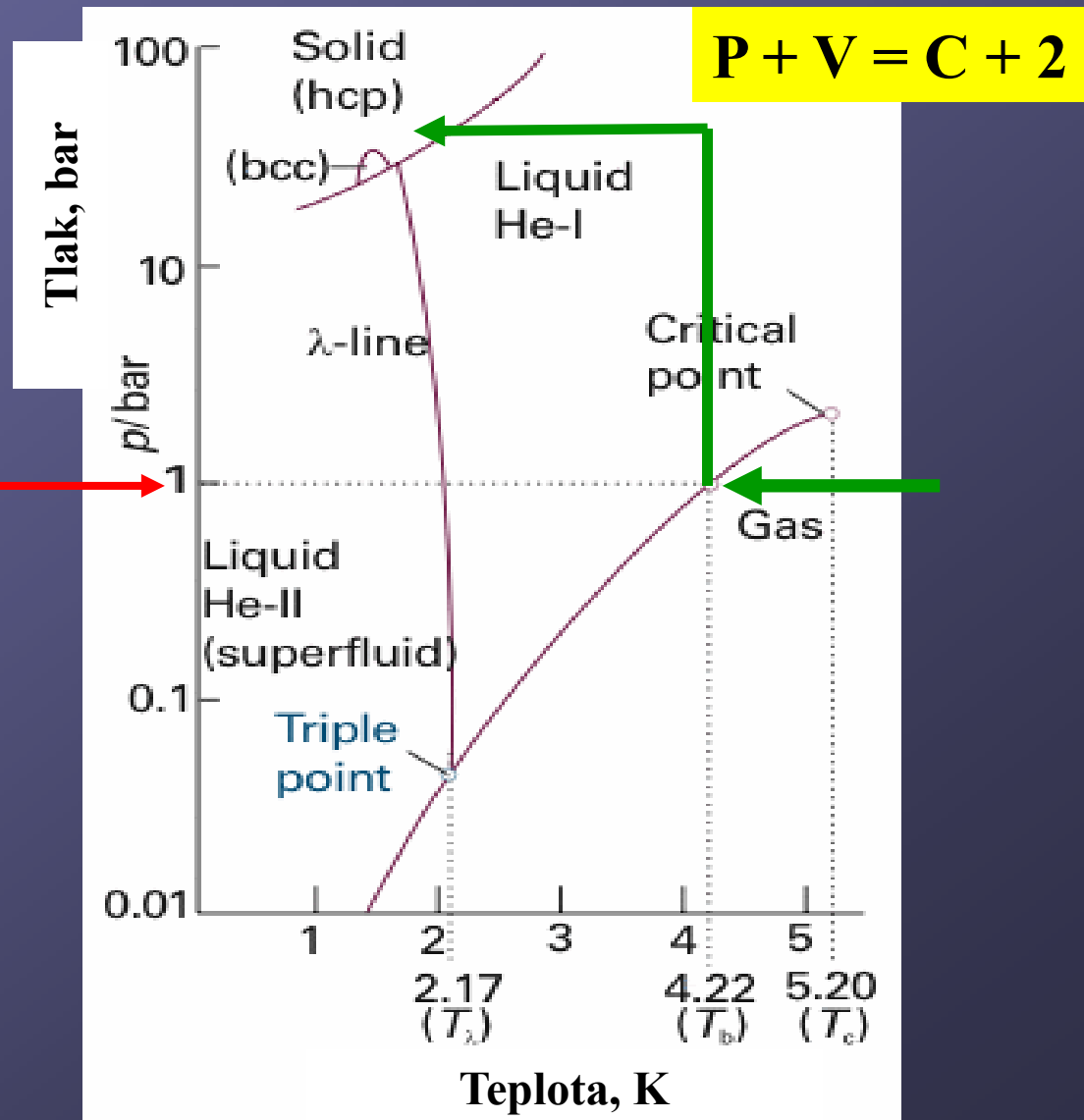
Fázový diagram He

$$C = 1$$

He nelze převést do pevného stavu za normálního atmosferického tlaku

Trojný bod (lambda) koexistence l-l-s fází

He nemá trojný bod koexistence g-l-s fází

Fázový diagram pro dvousložkovou soustavu

$$C = 2, P + V = 4$$

$$V = 4 - P$$

Minimálně jedna fáze
musí být přítomna $P = 1$

$$V_{\max} = 3 (T, p, x)$$

Tři parametry
= třírozměrný fázový diagram

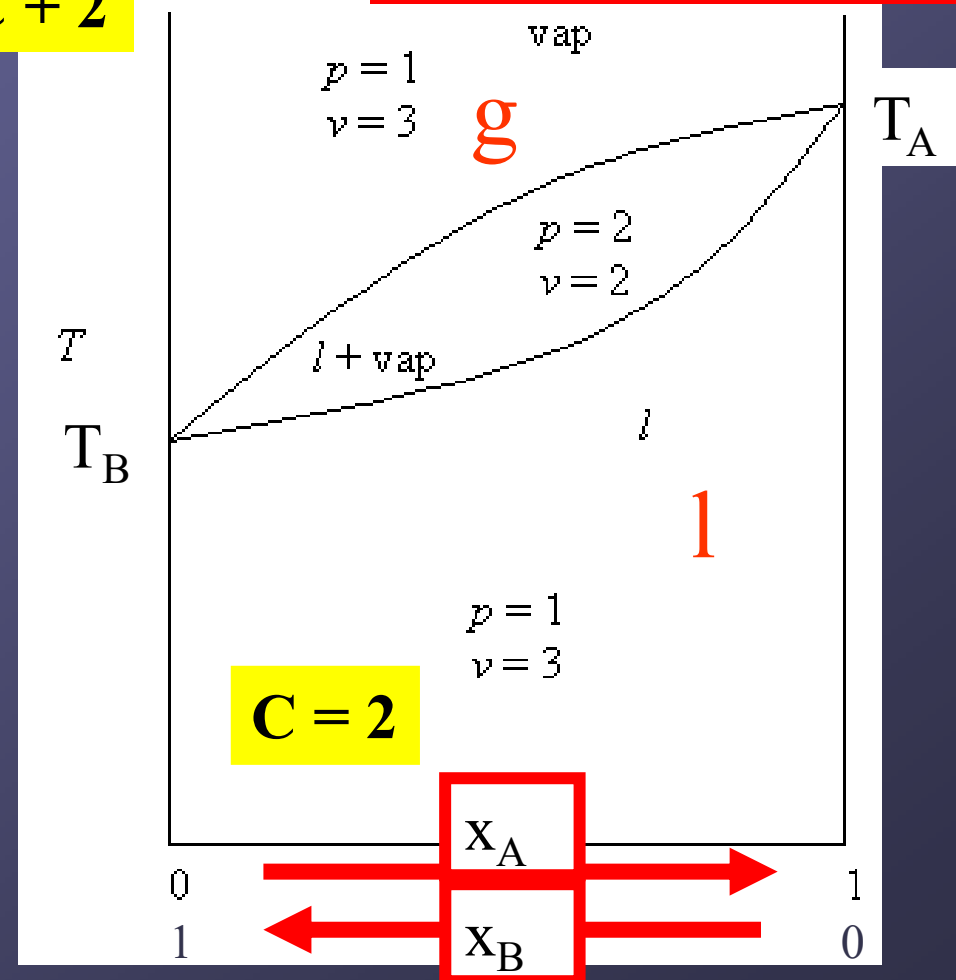
Na dvourozměrném diagramu:

$$V = 2$$

- **Izotermický** $T = \text{konst.}$
 p jako funkce x
- **Izobarický** $p = \text{konst.}$
 T jako funkce x

$$P + V = C + 2$$

Izobarický: $p = \text{konst.}$

Směs dvou kapalin

Ideální směs (chování) dvou kapalin:

vdW interakce **A-A**, **B-B** a **A-B**

jsou přibližně stejné
hexan-heptan

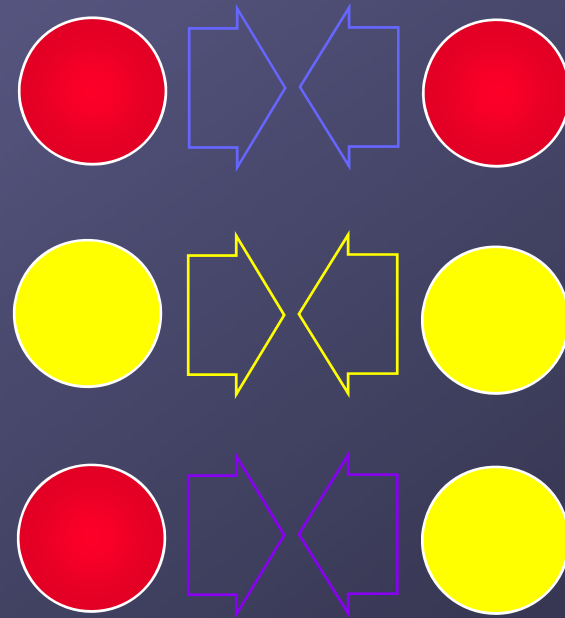
Chemicky podobné látky

$$\Delta H_{\text{rozp}} = 0 \quad \Delta V_{\text{rozp}} = 0$$

Neideální chování kapalin:

vdW interakce **A-A**, **B-B** jsou různé
(větší nebo menší) než **A-B**

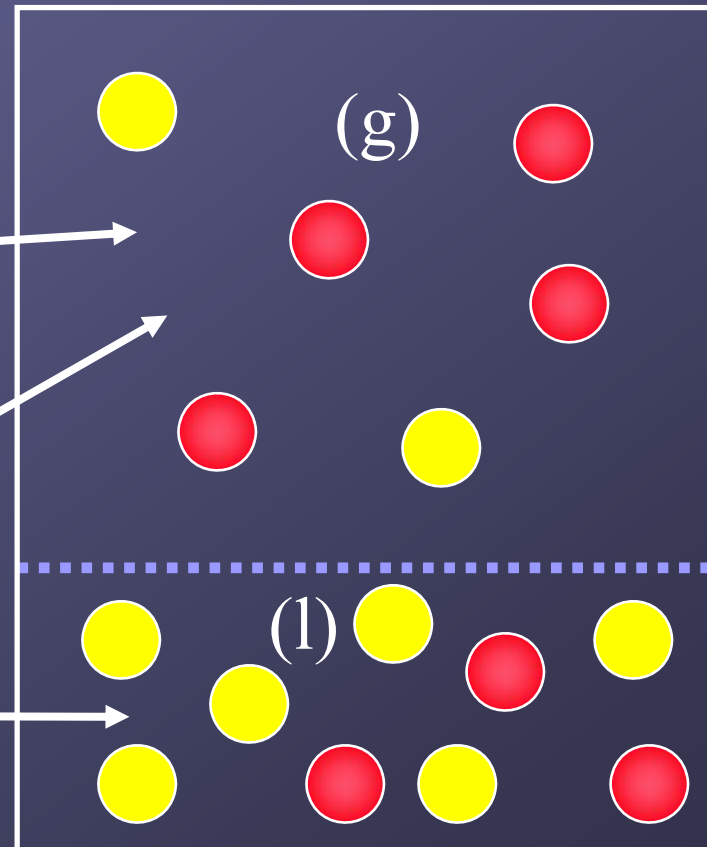
$$\Delta H_{\text{rozp}} \neq 0 \quad \Delta V_{\text{rozp}} \neq 0$$

Rovnováha $l \rightleftharpoons g$ ve směsi dvou kapalin

Obě fáze jsou směsí **A** a **B**

- p_A, p_B parciální tlaky v (g)
- $p_{\text{celk}} = p_A + p_B$
- y_A, y_B molární zlomky v (g)
- $y_A + y_B = 1$
- x_A, x_B molární zlomky v (l)
- $x_A + x_B = 1$

Snížení tlaku par nad roztokem

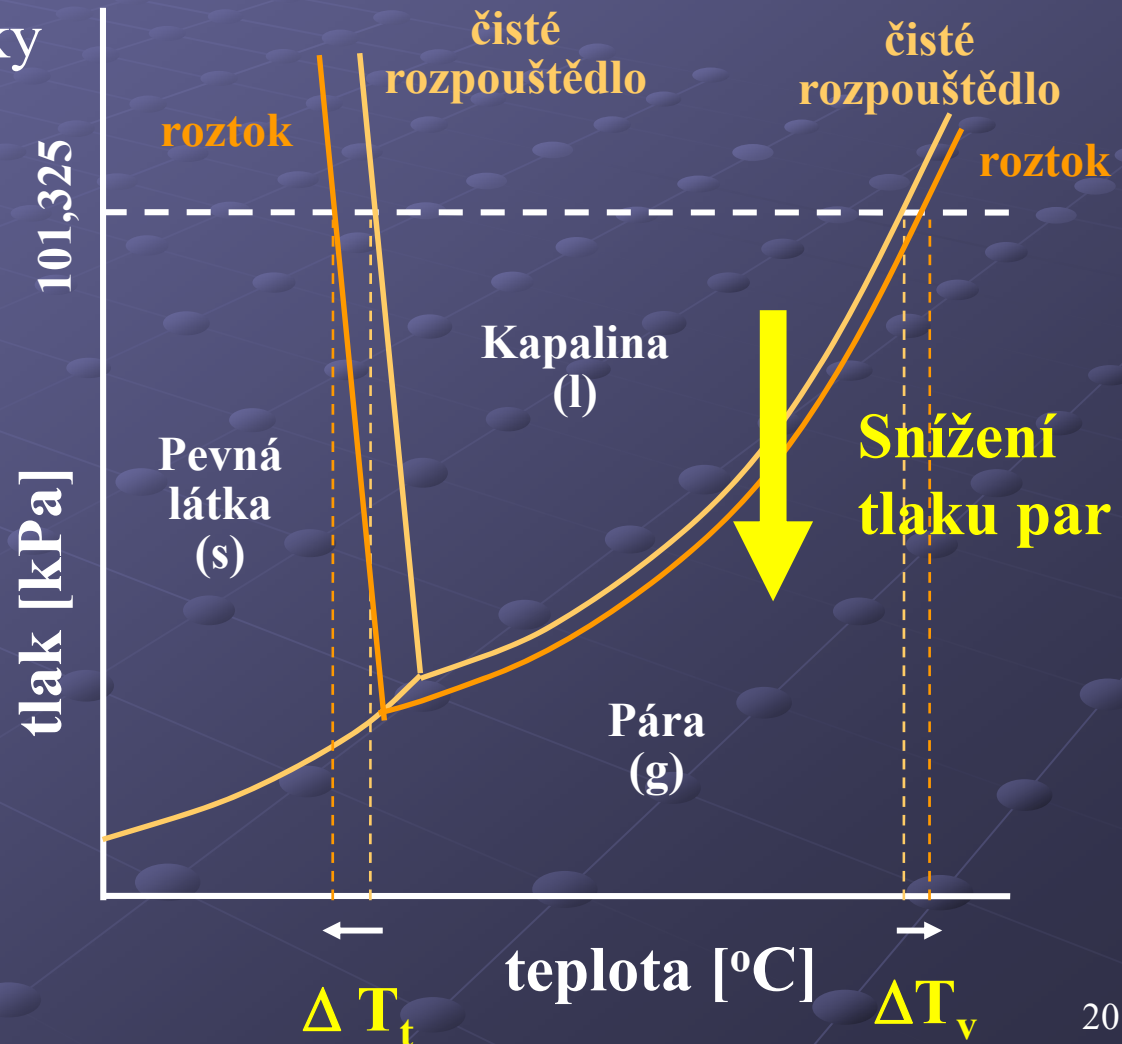
Přídavek rozpuštěné látky do rozpouštědla vede ke **snížení tlaku par**

$$P_1^\circ - P_1 = \Delta P_1 = x_2 P_1^\circ$$

součin tlaku par čistého rozpouštědla a molárního zlomku rozpuštěné látky

To má za následek

- **snížení teploty tání**
- **zvýšení teploty varu**

Raoultův zákon

Tlak par každé složky nad roztokem je roven součinu tlaku par čistého složky P_i° a molárního zlomku složky x_i

Dvě těkavé látky, A a B (např. aceton a toluen)

$$P_A = x_A P_A^\circ$$

$$P_B = x_B P_B^\circ$$

$$C = 2$$

Celkový tlak par nad roztokem (Daltonův zákon)

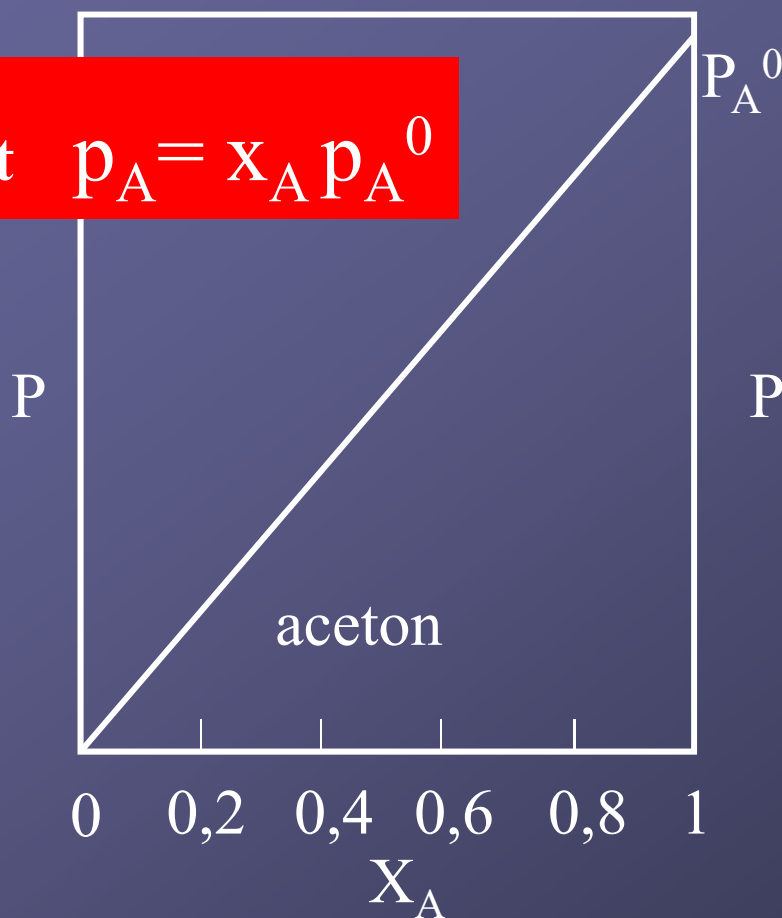
$$P_{\text{celk}} = P_A + P_B = x_A P_A^\circ + x_B P_B^\circ$$

Tlak par v závislosti na složení kapalné fáze

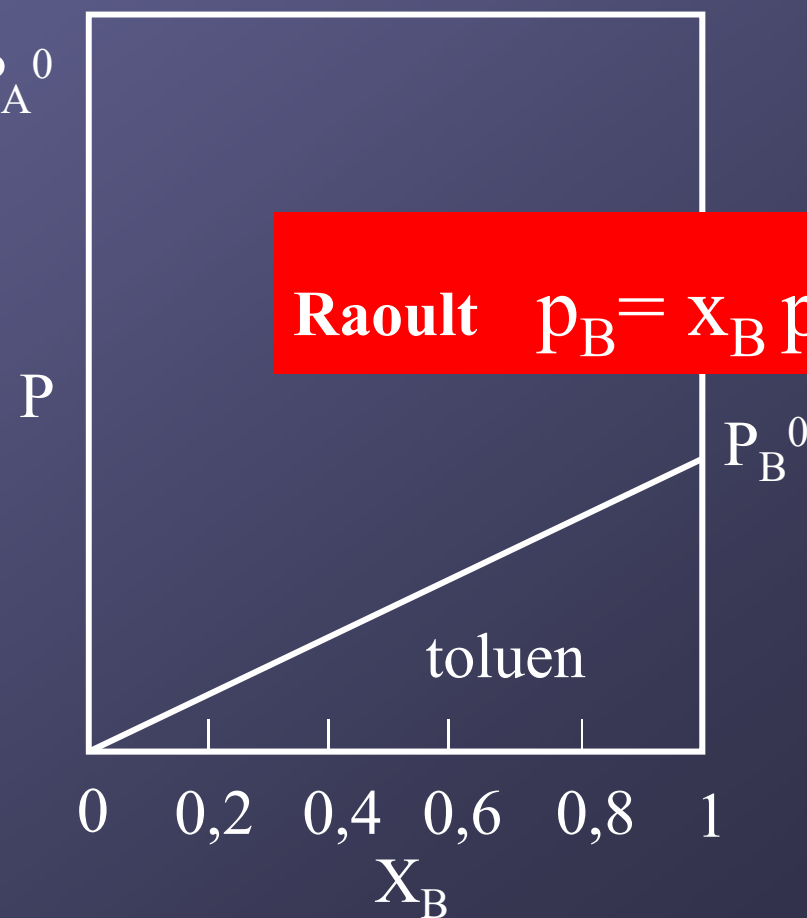
Izotermický: $T = \text{konst.}$
(např. 25 °C)

Těkavější složka = vyšší tenze par

Raoult $p_A = x_A p_A^0$

Raoult $p_B = x_B p_B^0$

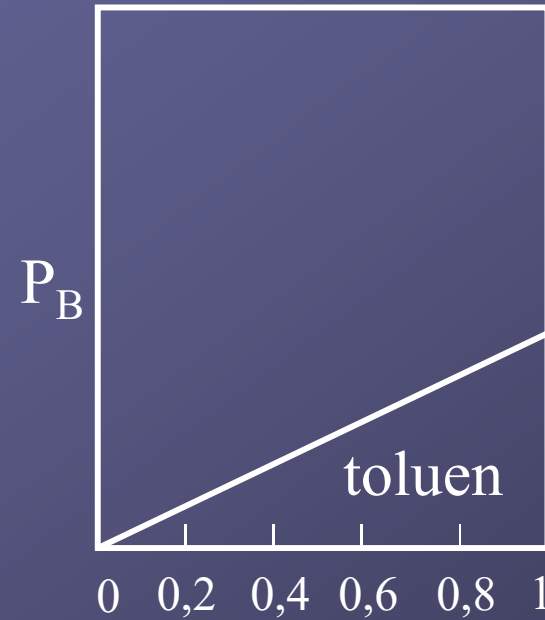
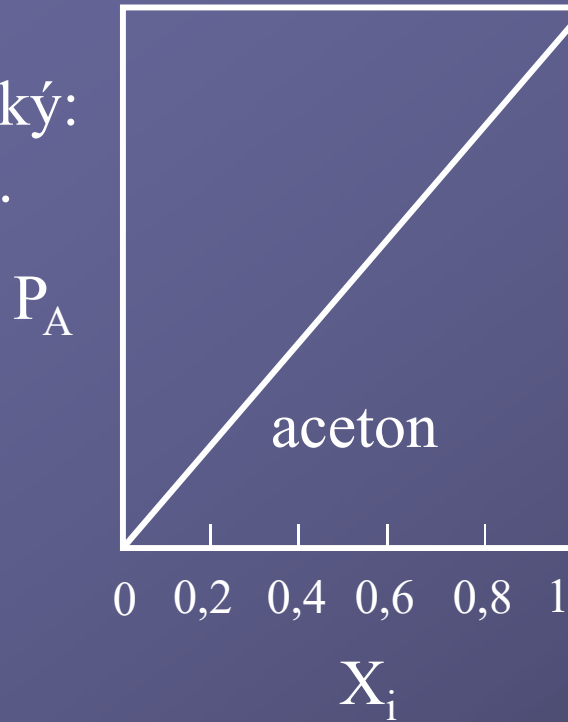

Směs dvou kapalin: aceton a toluen

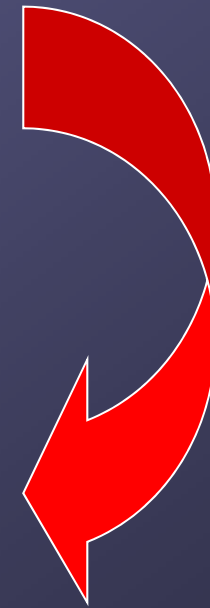
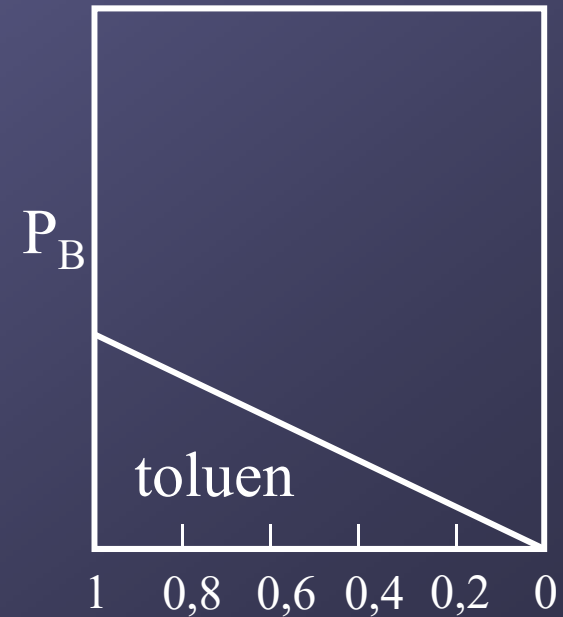
Tlak par v závislosti na složení kapalné fáze

Izotermický:
 $T = \text{konst.}$

C = 2

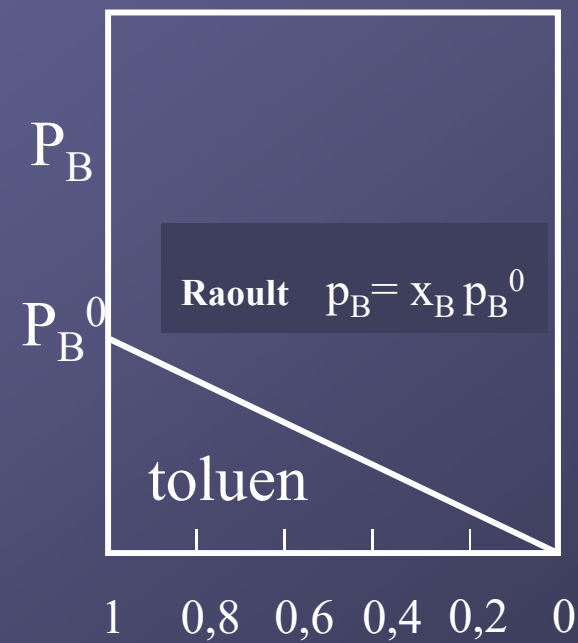
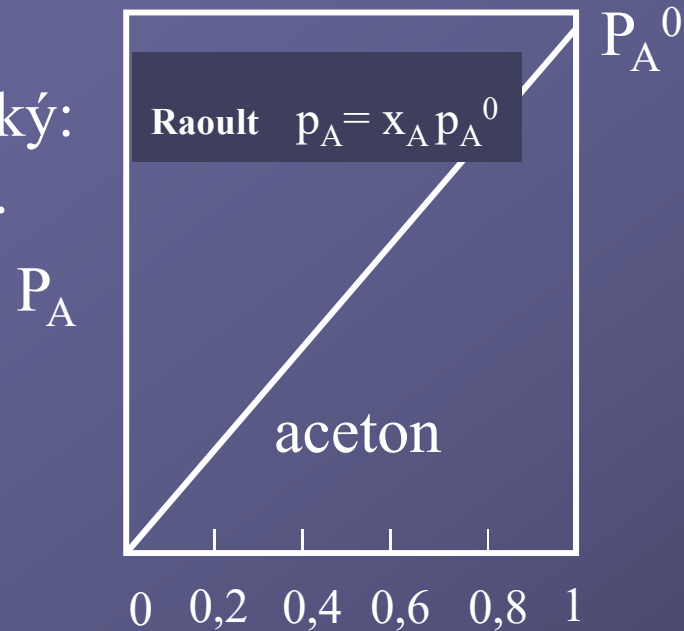

$$X_{\text{acetone}} + X_{\text{toluene}} = 1$$

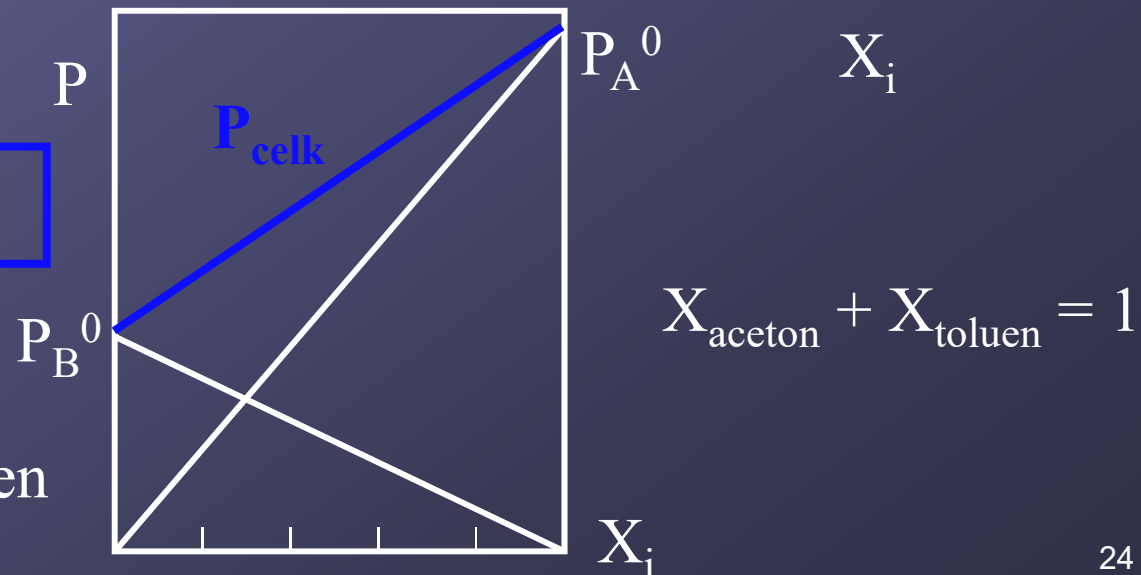
Tlak par v závislosti na složení kapalné fáze

Izotermický:
T = konst.

$$P_{\text{acetone}} + P_{\text{toluene}} = P_{\text{celk}}$$

Směs acetone a toluene

Fázový diagram pro dvousložkovou soustavu

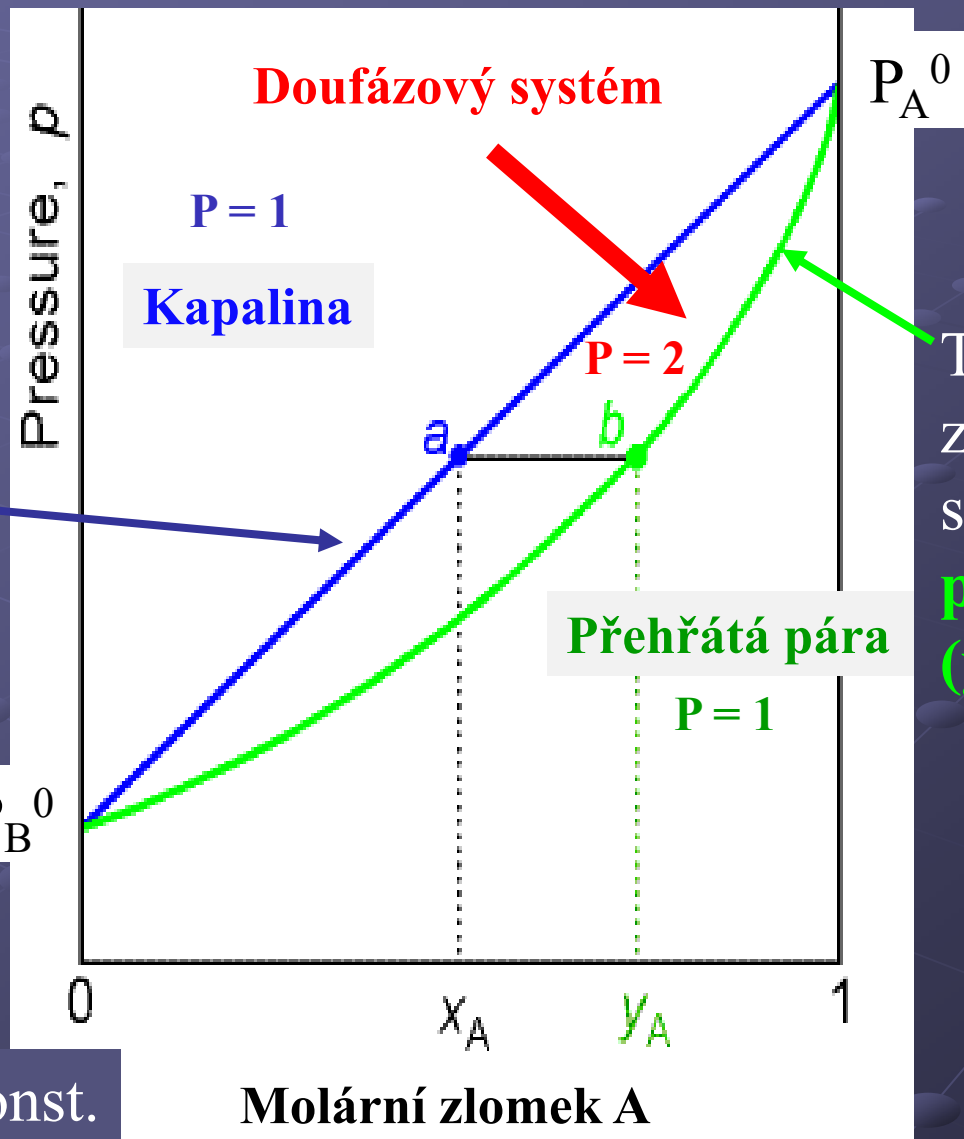
$$P + V = C + 2$$

$$C = 2$$

Tlak par v závislosti na složení **kapalné fáze** (x_A)

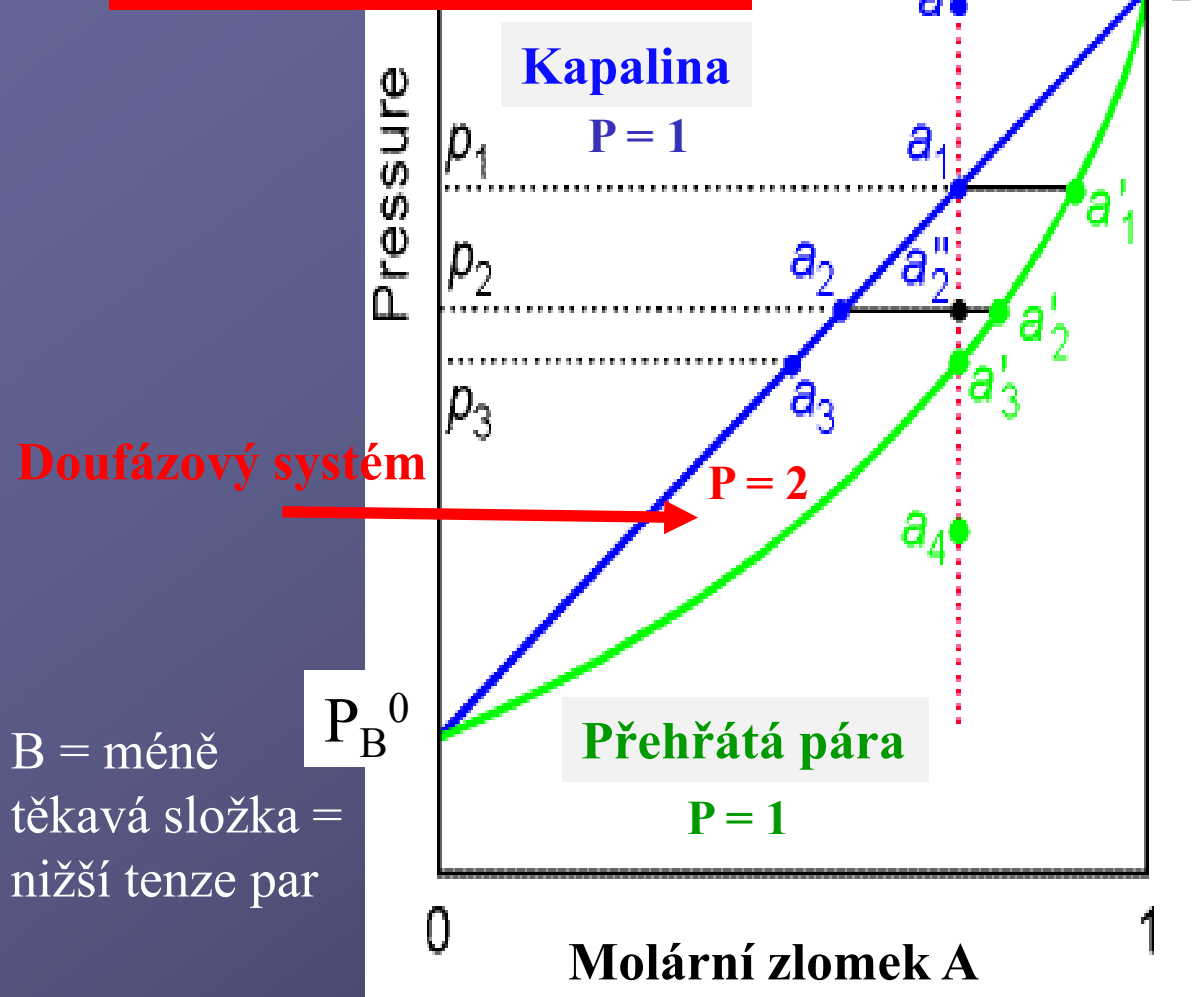
$$P_{\text{aceton}} + P_{\text{toluen}} = P_{\text{celk}}$$

Izotermický: $T = \text{konst.}$

Destilace za konstantní T snižováním tlaku p

Izotermický: $T = \text{konst.}$

P_A^0

A = těkavější složka
= vyšší tenze par

Destilace:

$a \rightarrow a_1 \rightarrow a''_2 \rightarrow a'_3$

Pára je obohacena těkavější složkou a'_1

$a_1 \rightarrow a''_2$

V kapalně fázi ubývá těkavější složka/roste podíl méně těkavé složky, $\rightarrow a_2$

V bodě a'_3

Vymizela kapalina, přítomna pouze pára

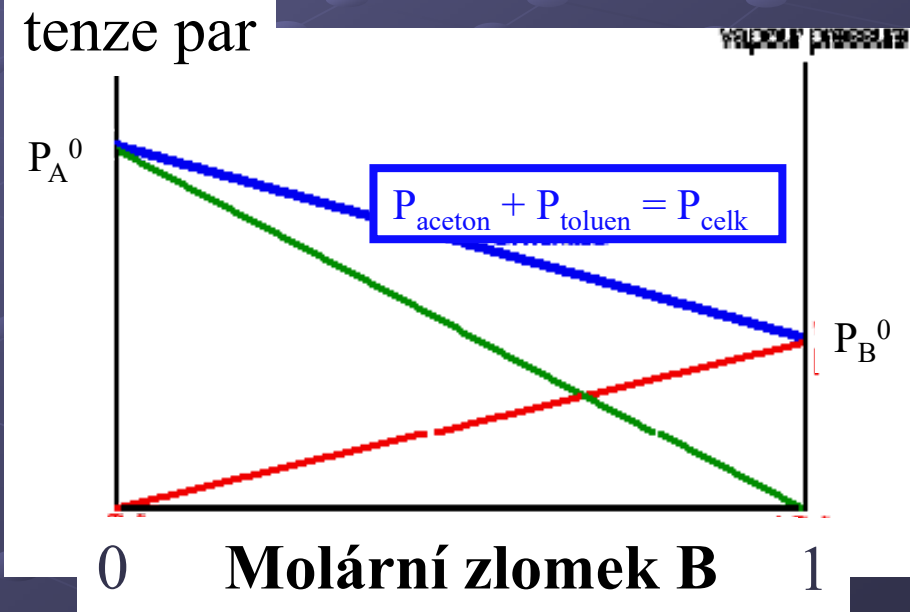
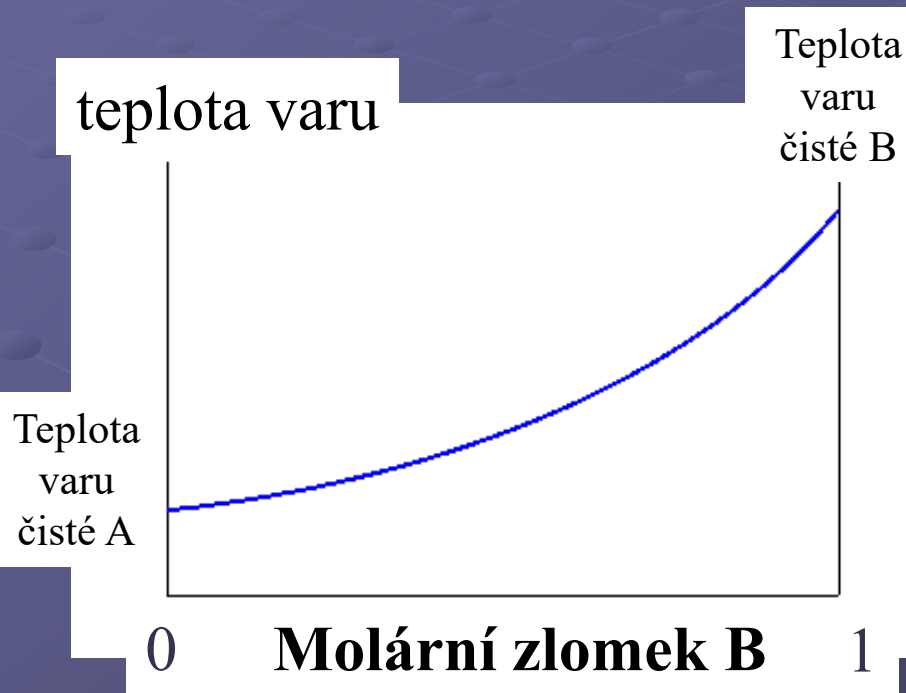
B = méně těkavá složka = nižší tenze par

P_B^0

Fázové diagramy

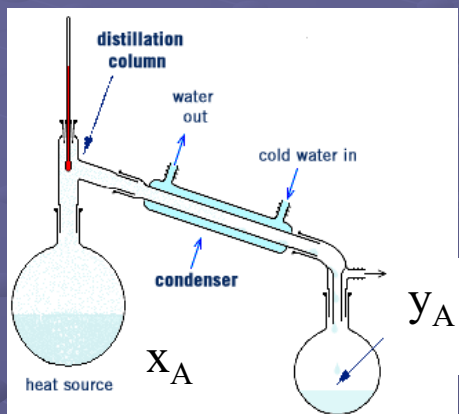
Izobarický: $p = \text{konst.}$

Izotermický: $T = \text{konst.}$

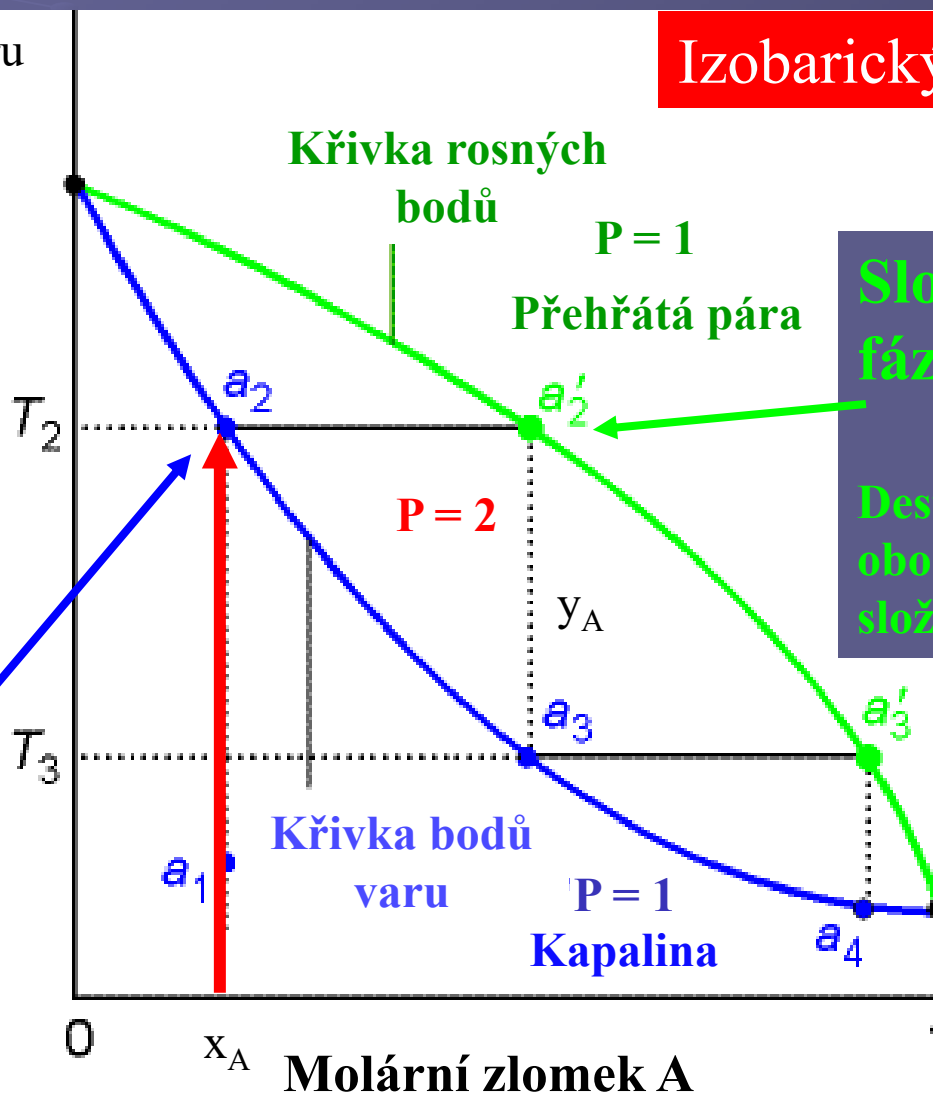
Těkavější složka A = vyšší tenze par = nižší teplota varu

Destilace za konstantního p zvyšováním T

Teplota varu
čisté B

Izobarický: $p = \text{konst.}$

Složení plynné
fáze y_A

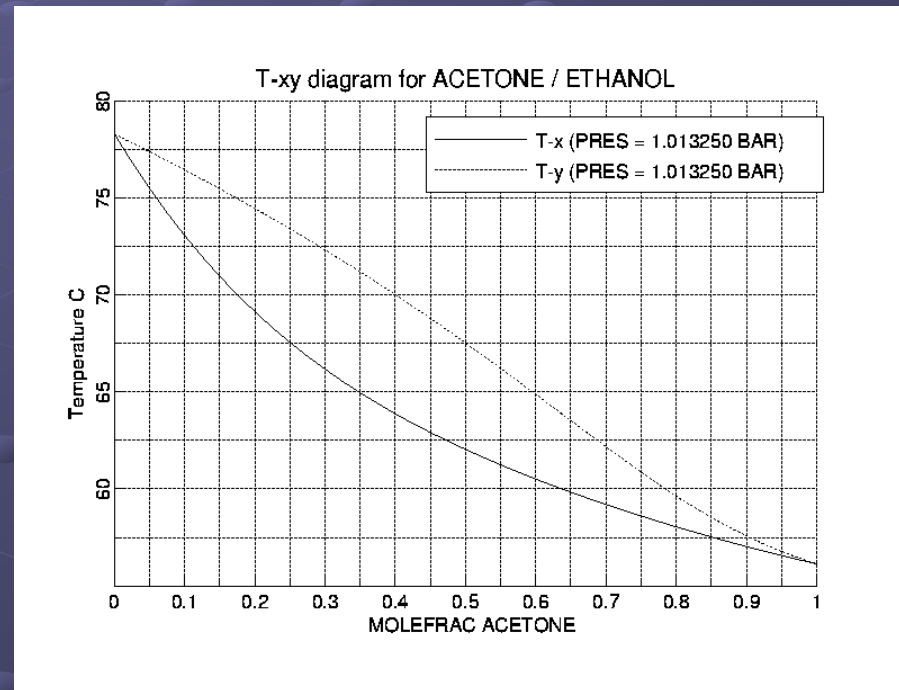
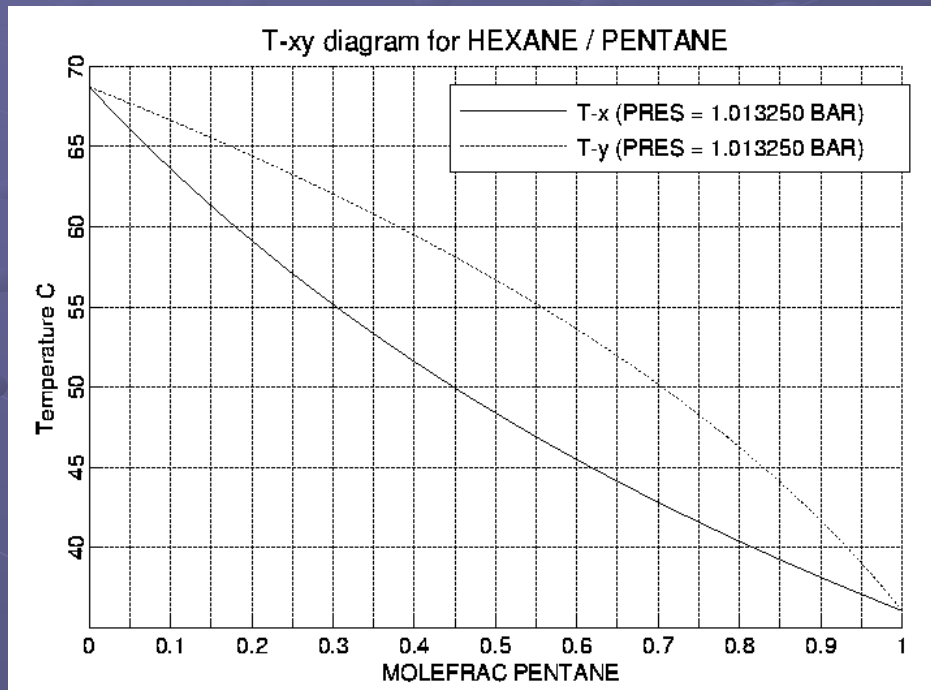
Destilát je
obohacen těkavější
složkou

Teplota varu v
závislosti na
složení kapalně
fáze x_A

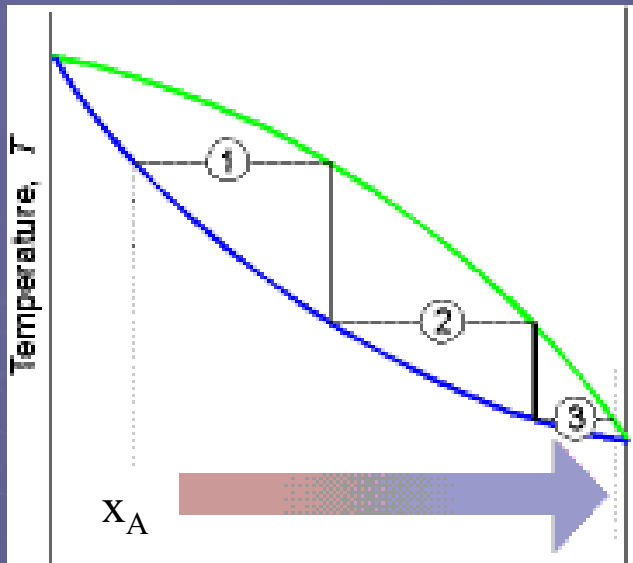
Teplota varu
čisté A

Izobarické fázové diagramy

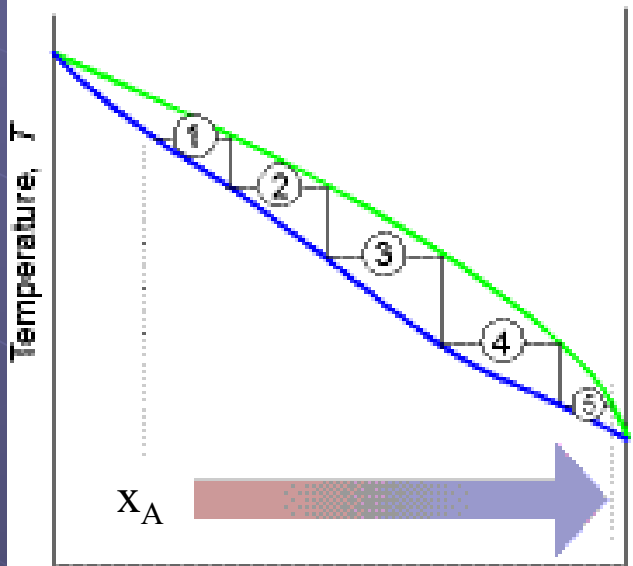
Izobarický: $p = \text{konst.}$

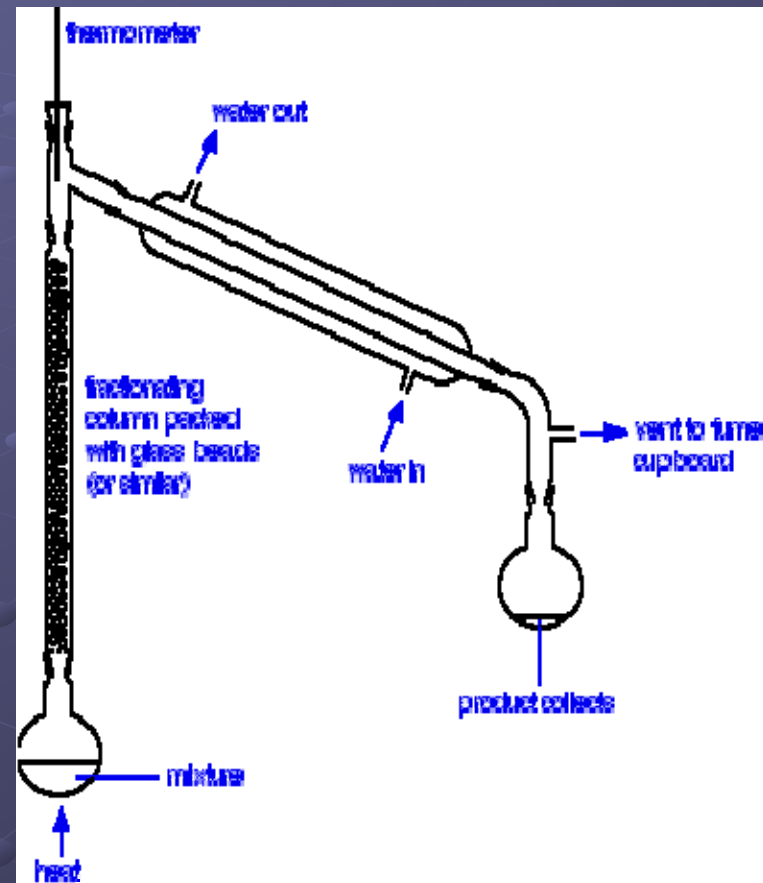
Frakční destilace

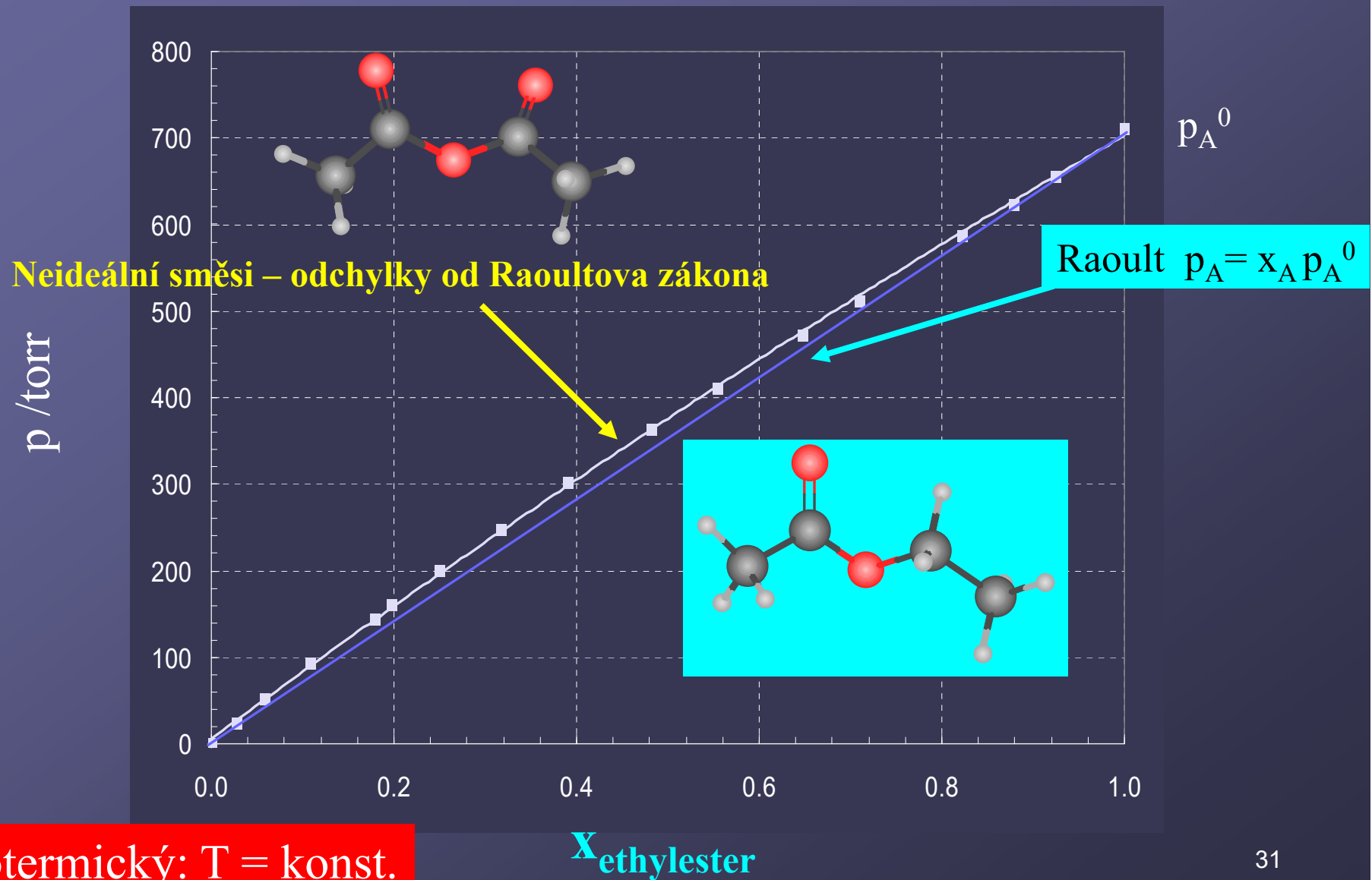
B Molární zlomek **A**

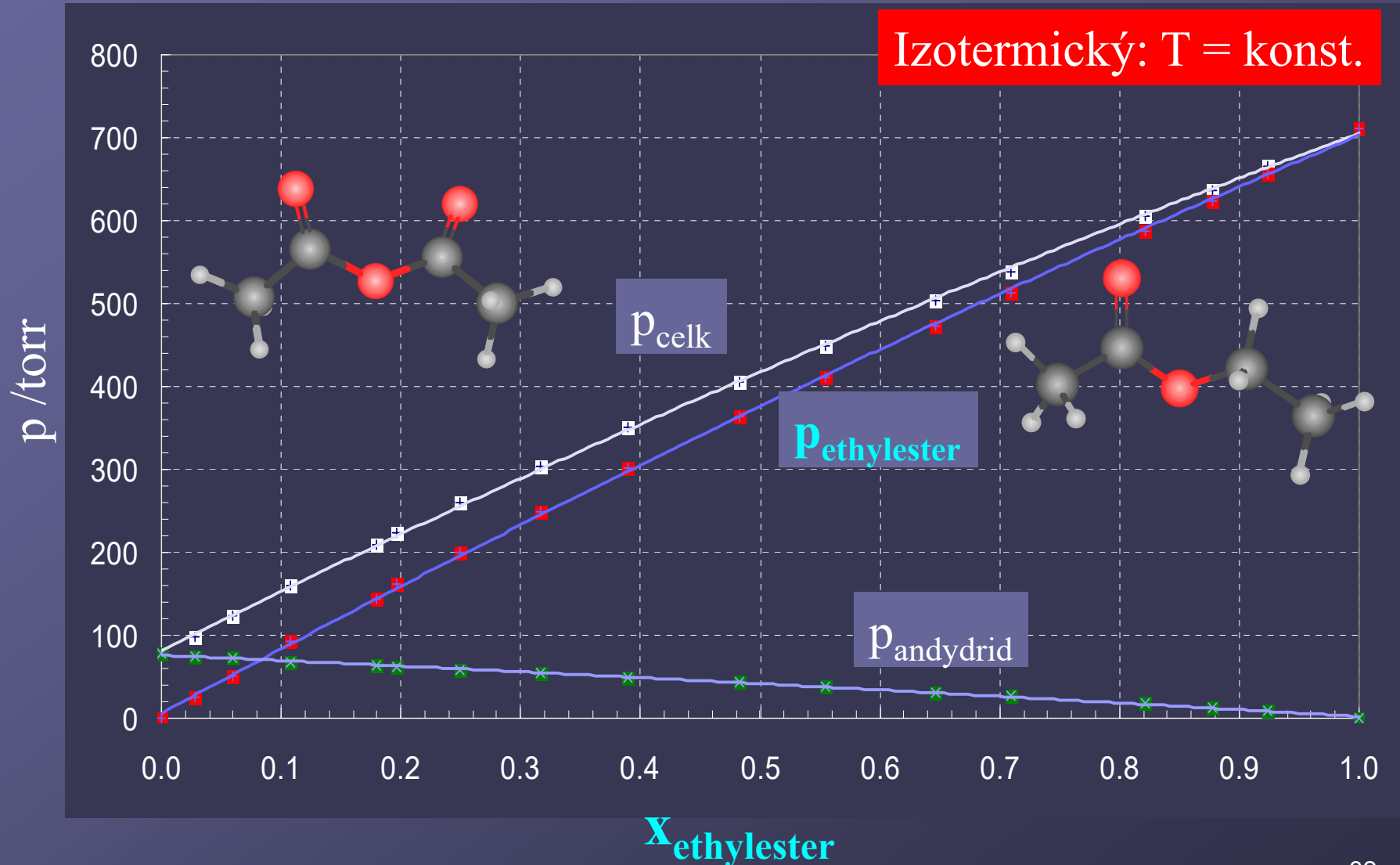
B Molární zlomek **A**

Tenze par ethylesteru kys. octové v anhydridu kys. octové

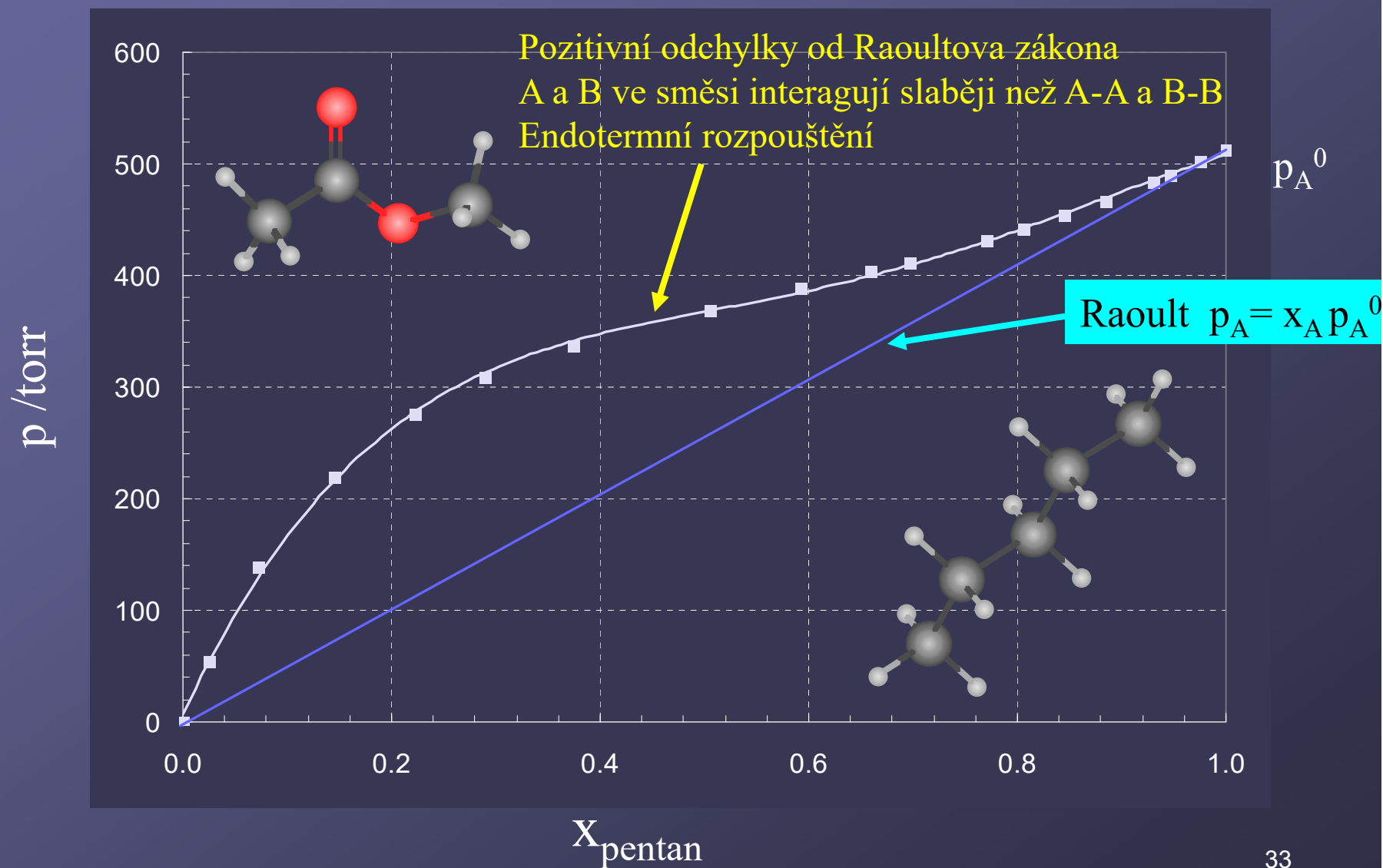

Celkový tlak ethylesteru a anhydridu kys. octové

n-Pentan v methylesteru kys. octové

Raoultův a Henryho zákon

Raoultův zákon

Tlak nasycené páry složky nad roztokem se mění lineárně s molárním zlomkem

$$\text{látky v roztoku } p_A = x_A p_A^0$$

Raoultův zákon platí nejpřesněji pro $x_A \rightarrow 1$

Největší odchylky pro $x_A \rightarrow 0$

Henryho zákon

Molární rozpustnost je úměrná parciálnímu tlaku složky nad roztokem

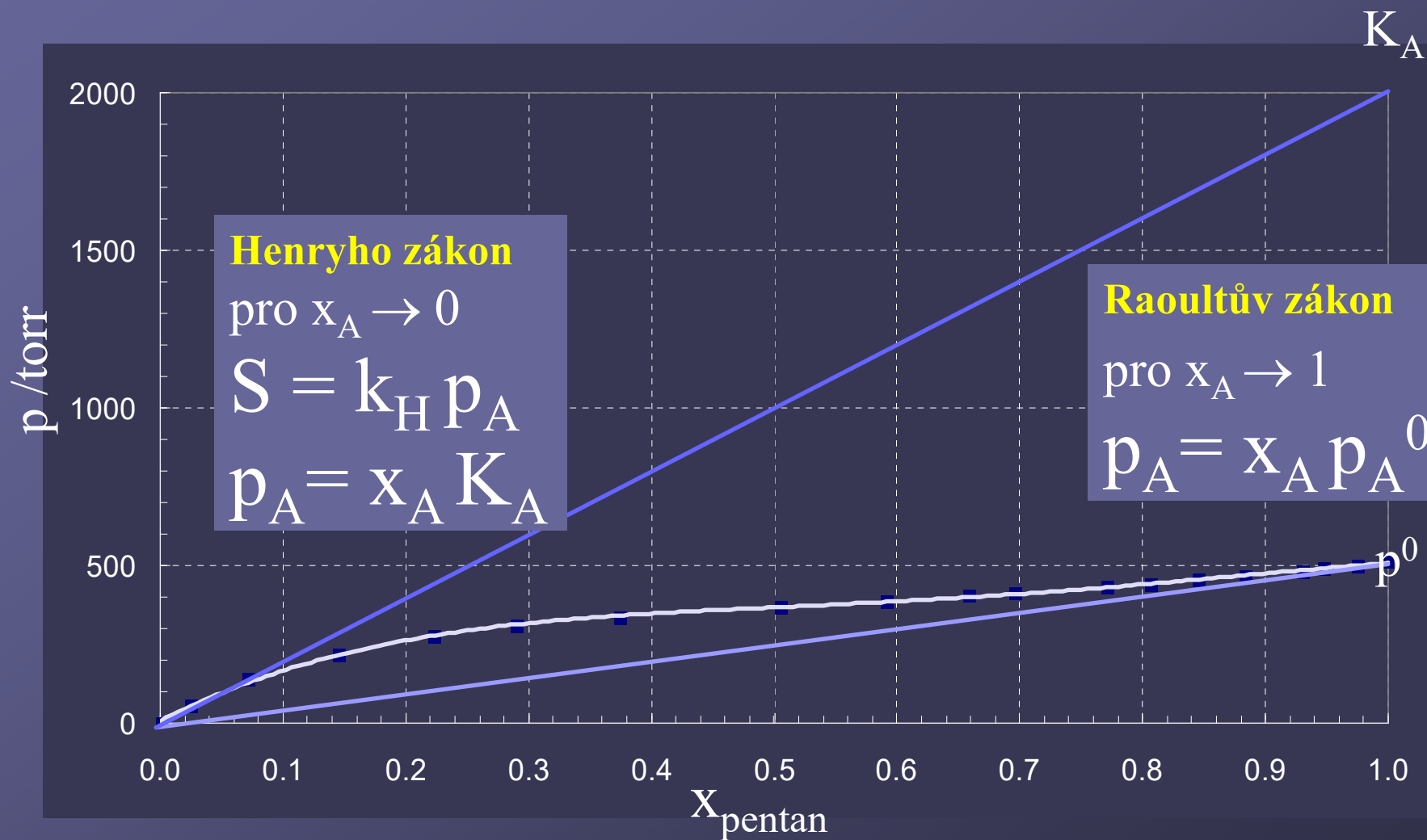
= tlak páry složky je úměrný molárnímu zlomku v roztoku

$$S = k_H p_A \quad \longrightarrow \quad p_A = x_A K_A$$

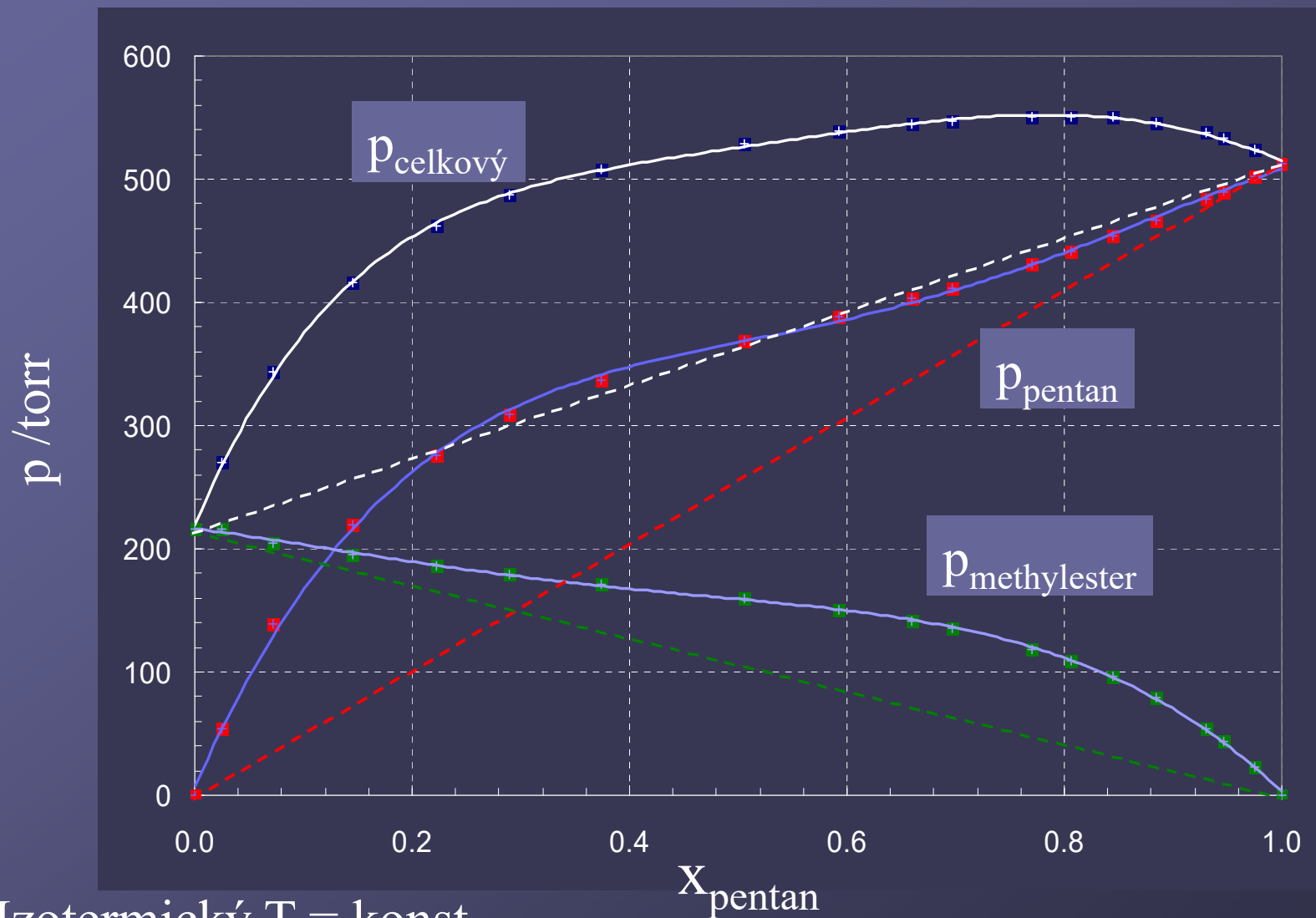
Henryho zákon platí nejpřesněji pro $x_A \rightarrow 0$

K_A hypotetický tlak par čisté A, kdyby se chovala v čistém stavu stejně jako v nekonečně zředěném roztoku

Raoultův a Henryho zákon

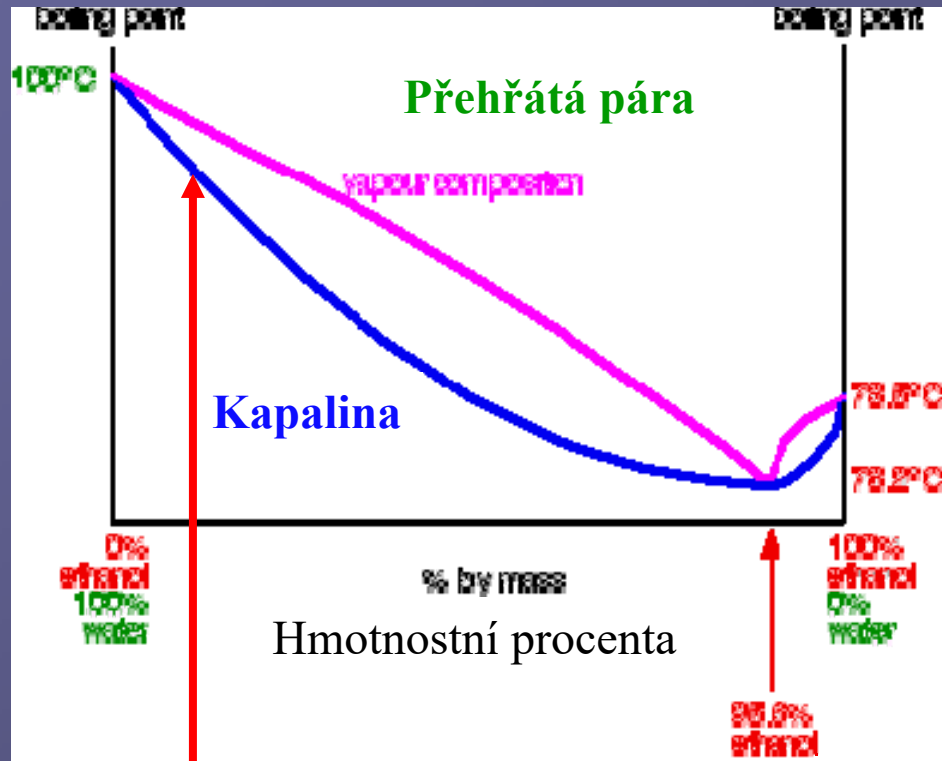
n-Pentan a methylester kys. octové

Izotermický $T = \text{konst.}$

Azeotropická směs s min. T_v (max. p)

teplota varu

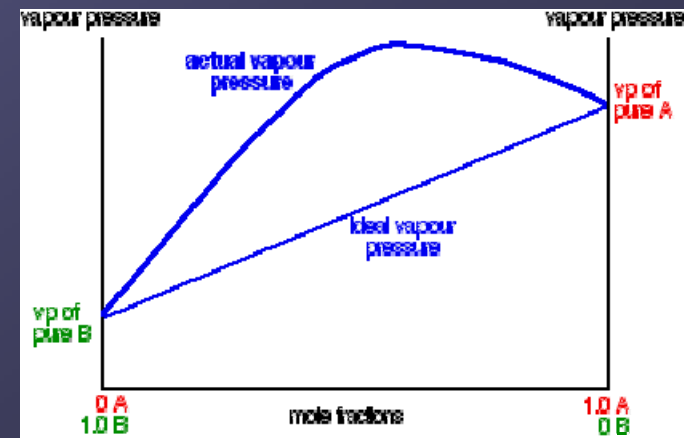
Frakční destilací lze získat ethanol max. 95,6% v destilátu a čistou vodu v destilačním zbytku

Ethanol – voda

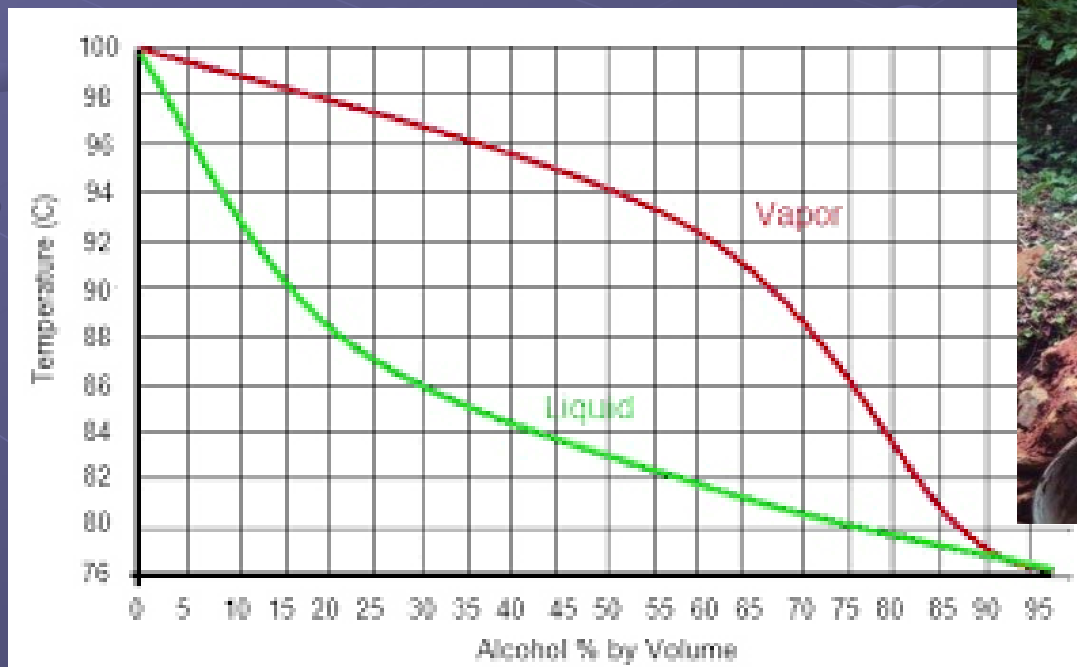
$$w = 95,6\% \quad x = 0,895$$

Pozitivní odchylky od Raoultova zákona, A a B ve směsi interagují slaběji než A-A a B-B, směs se vypařuje snadněji než čisté látky

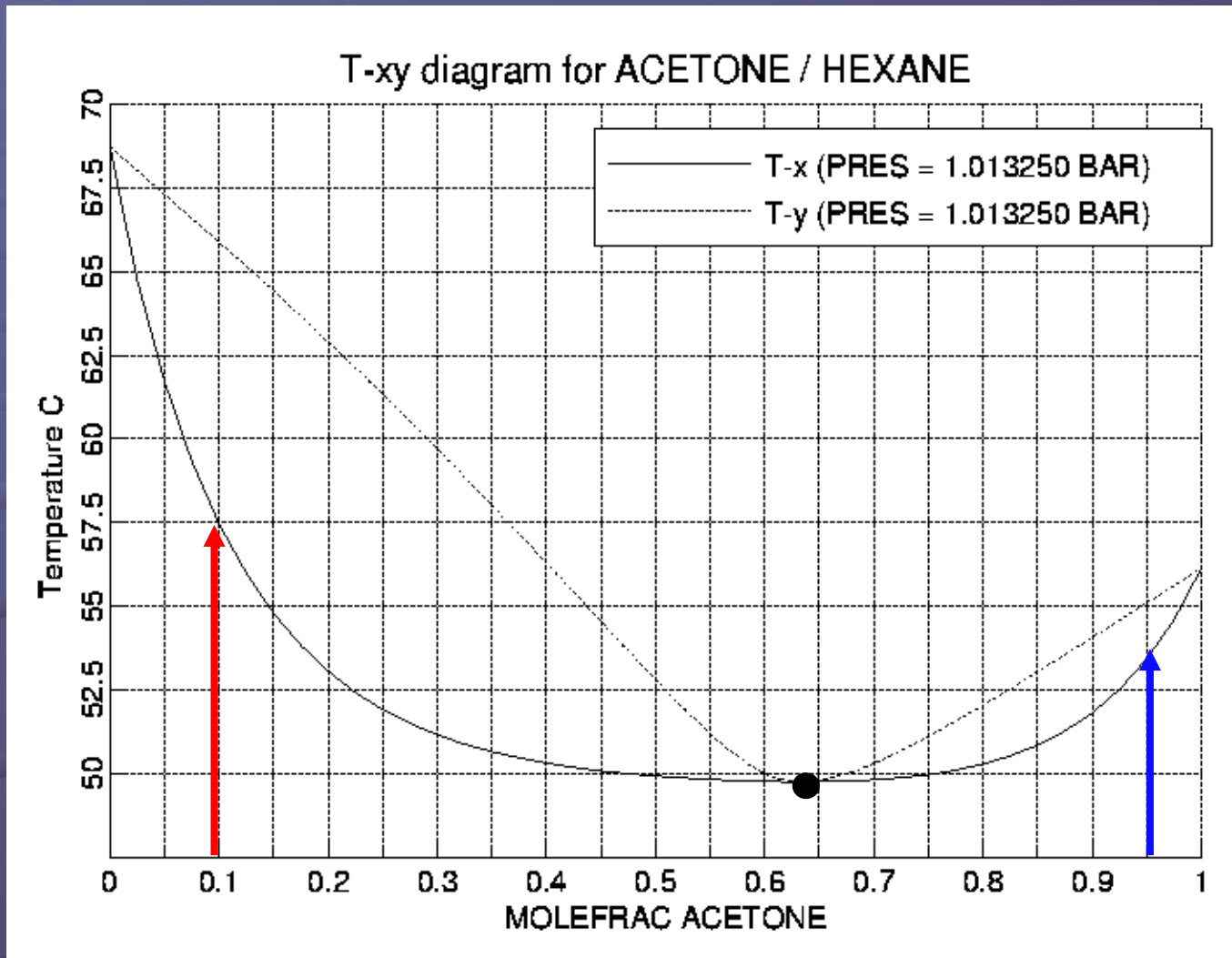
Endotermní rozpouštění

Frakční destilace azeotropické směsi ethanol – voda

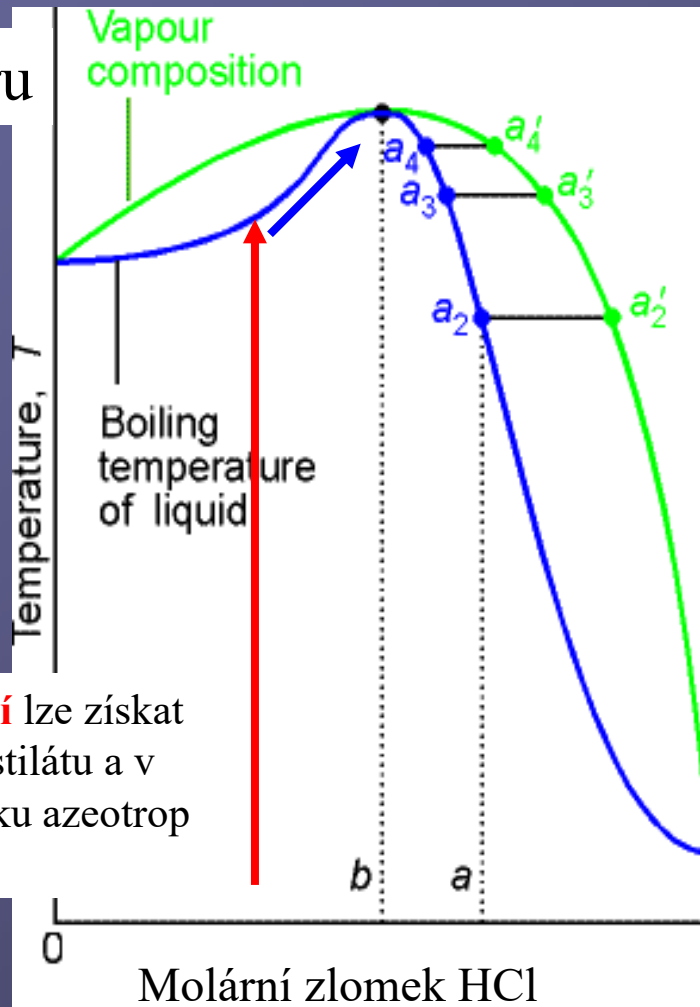
Azeotropická směs s min. T_v (max. p)

Azeotropická směs s max. T_v (min. p)

teplota varu

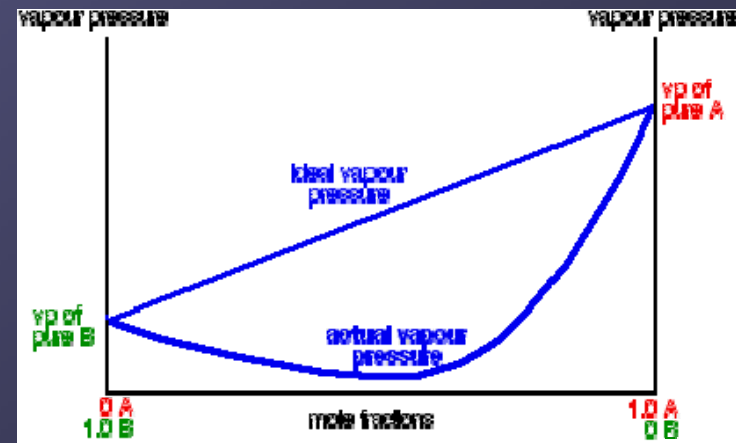

Frakční destilací lze získat čistou vodu v destilátu a v destilačním zbytku azeotrop HCl 20,2%

HCl – voda
108,584 °C
20,222 % HCl

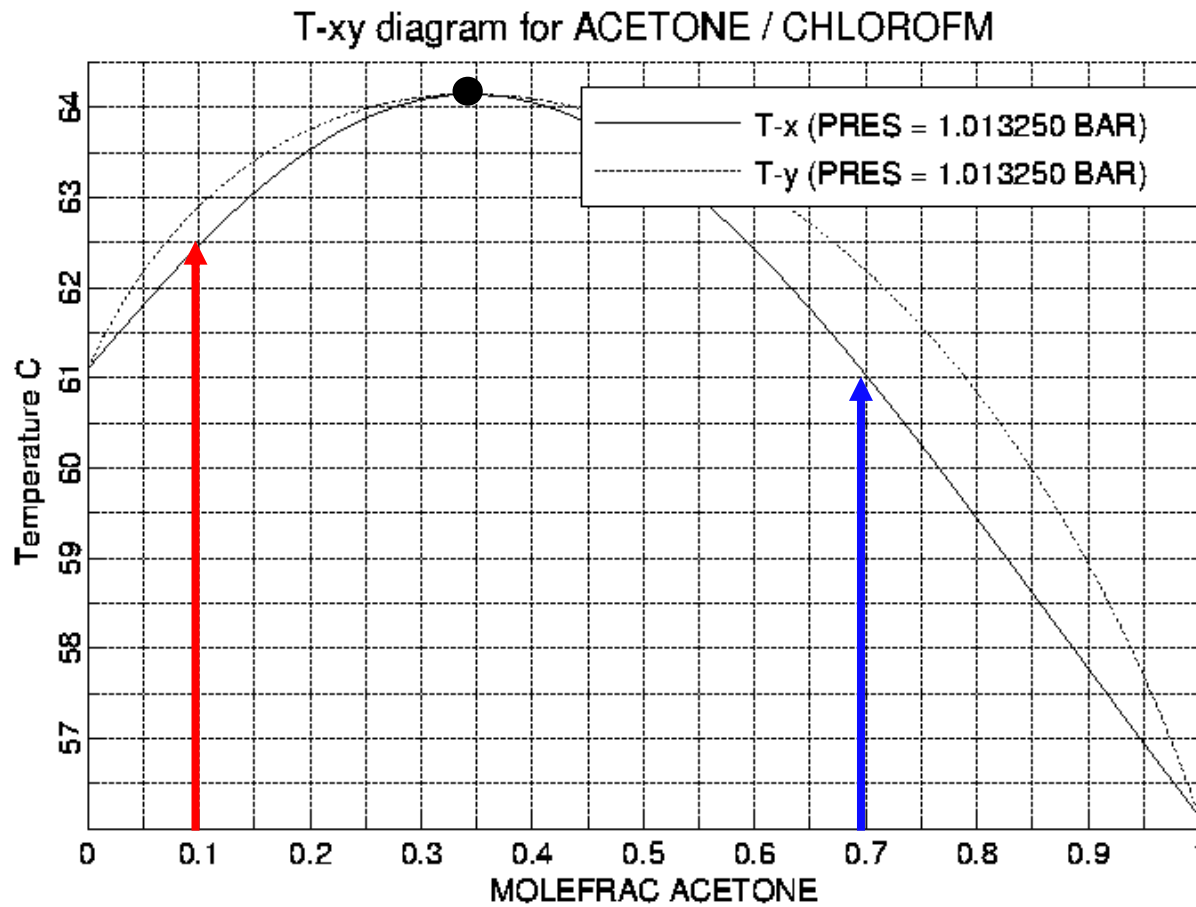
Negativní odchylky od Raoultova zákona, A a B ve směsi interagují silněji než A-A a B-B

Exotermní rozpouštění

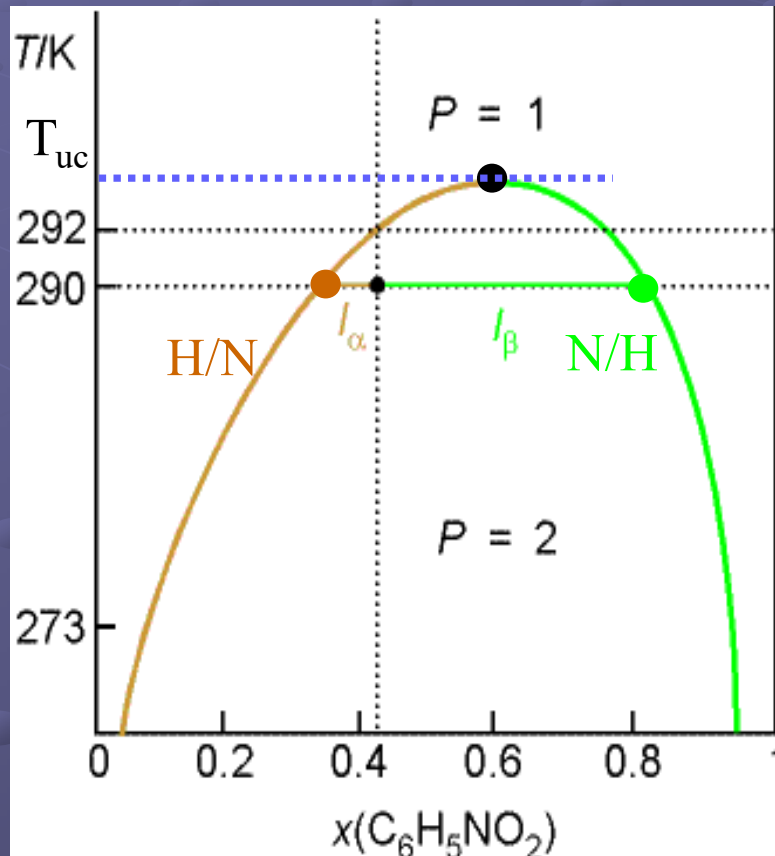

Azeotropická směs s max. T_v (min. p)

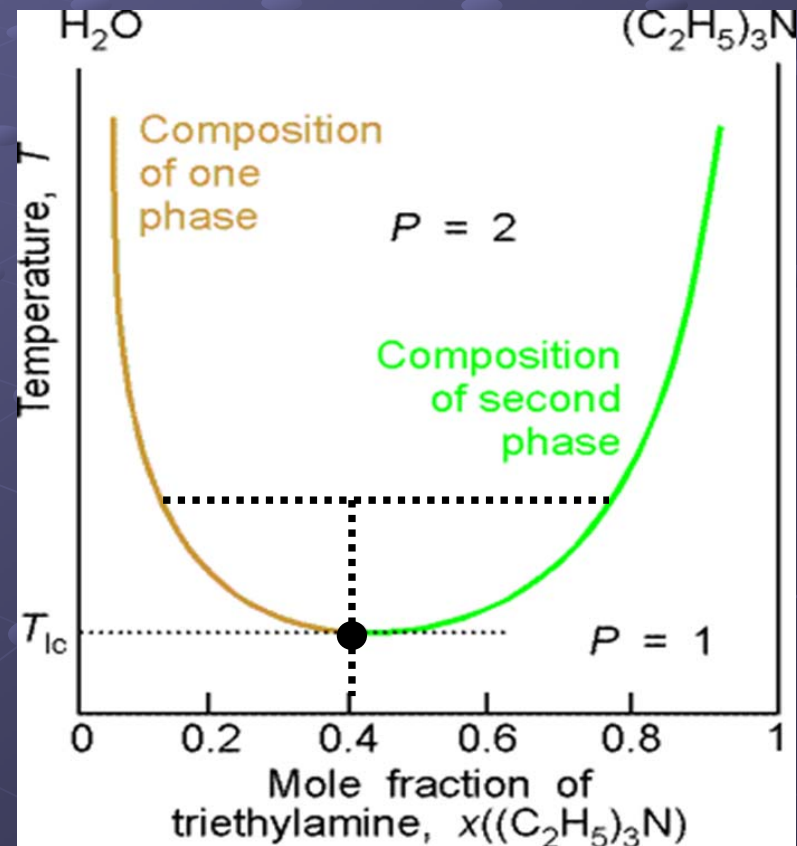

Omezeně mísitelné kapaliny

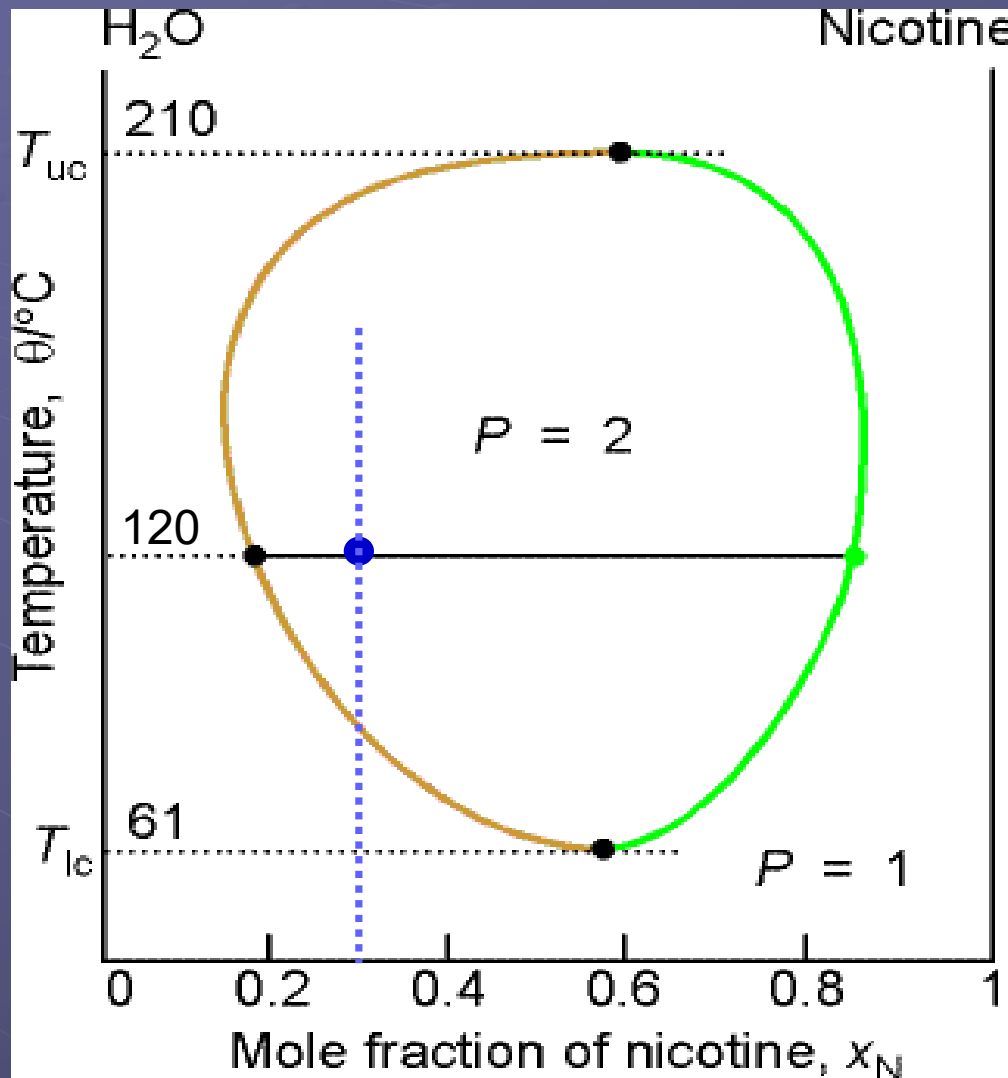
Hexan - nitrobenzen
Horní kritická teplota, T_{uc}

Voda - triethylamin
Dolní kritická teplota, T_{lc}

Omezeně mísitelné kapaliny

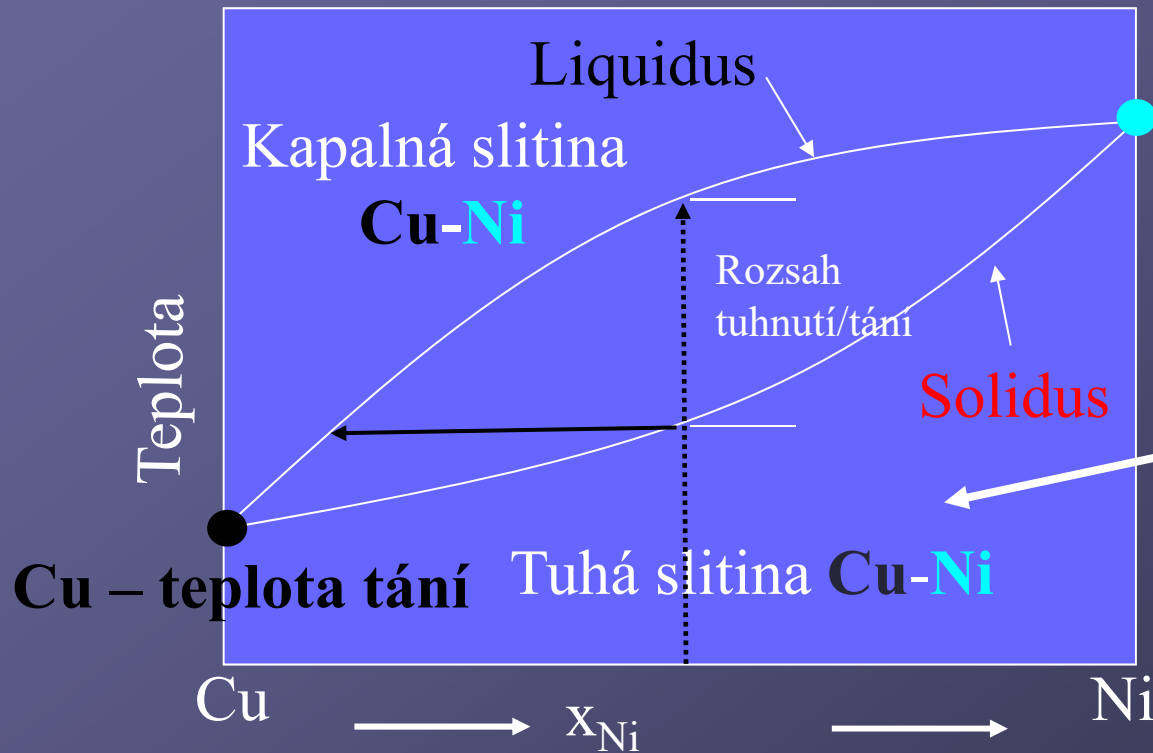
Voda - nikotin

Dolní a horní
kritická teplota

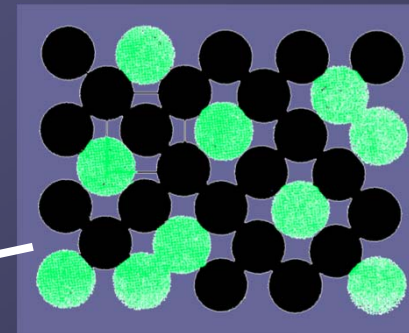
Dvě složky dokonale mísitelné v (l) i (s)

Izobarický fázový diagram: $p = \text{konst.}$

Substituční slitina Cu-Ni
Pevný roztok

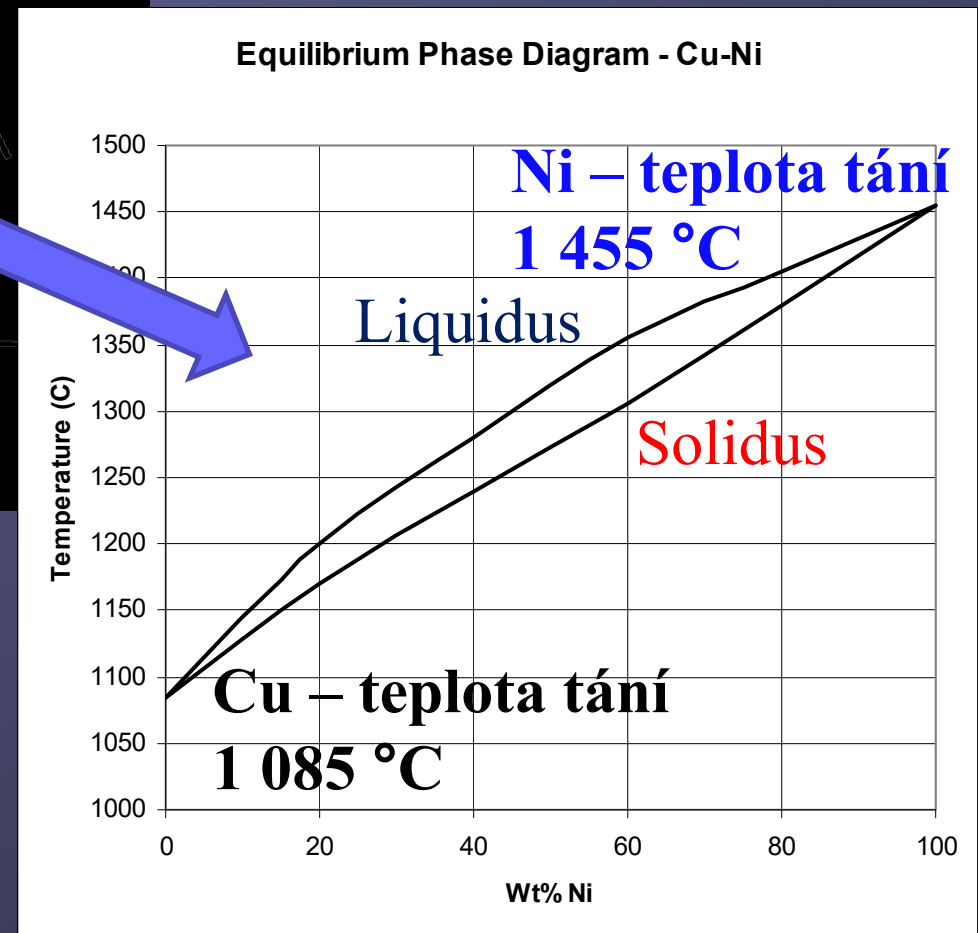
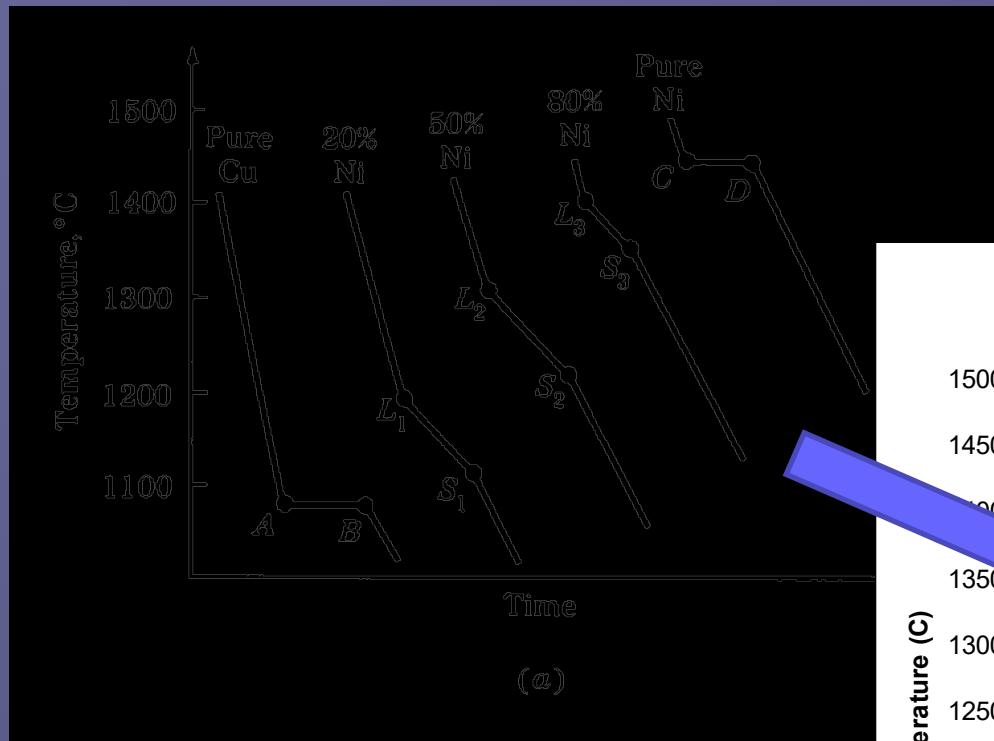

Ni – teplota tání

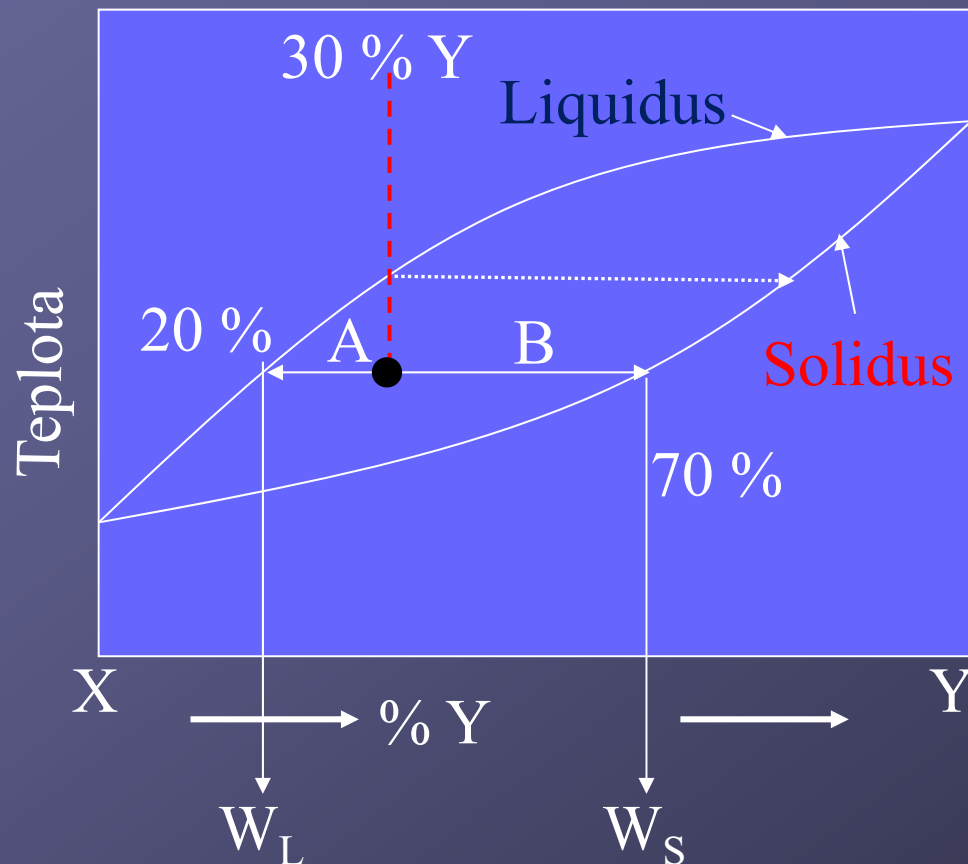
- Poloměry $\pm 15\%$
- Podobné elektronegativity
- Podobné mocenství
- Stejná krystalová struktura

Křivky tuhnutí slitiny Cu-Ni

Pákové pravidlo

Hmotnostní poměr kapalné W_L a pevné fáze W_S

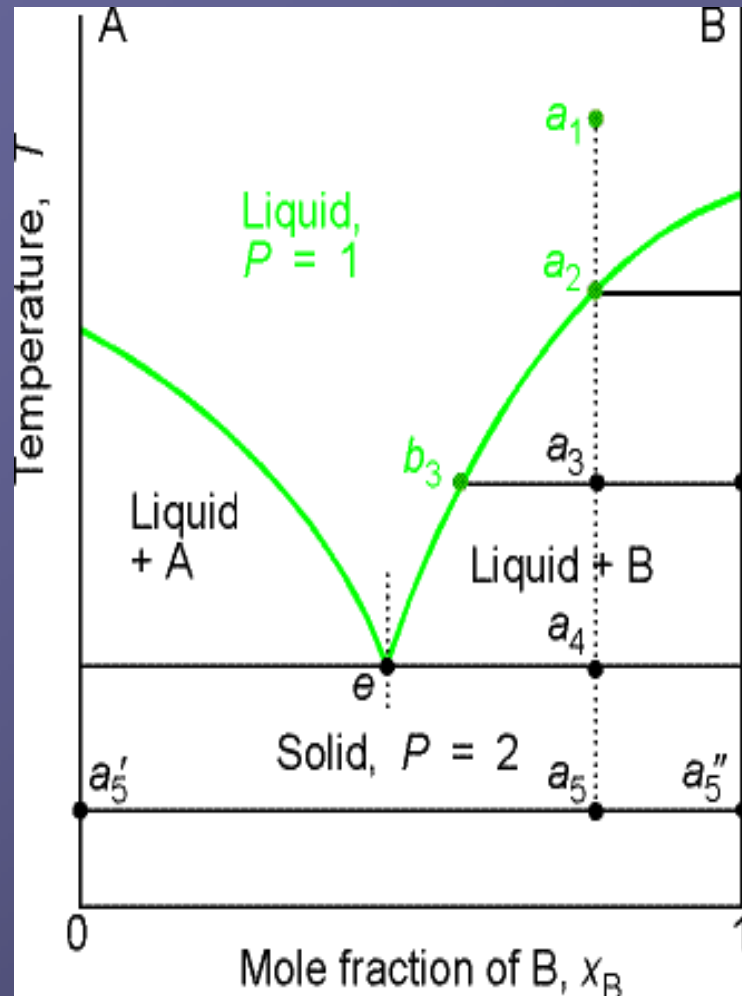
$$W_S = A / (A + B)$$

$$\%W_S = \frac{30 - 20}{70 - 20} * 100$$

$$W_L = B / (A + B)$$

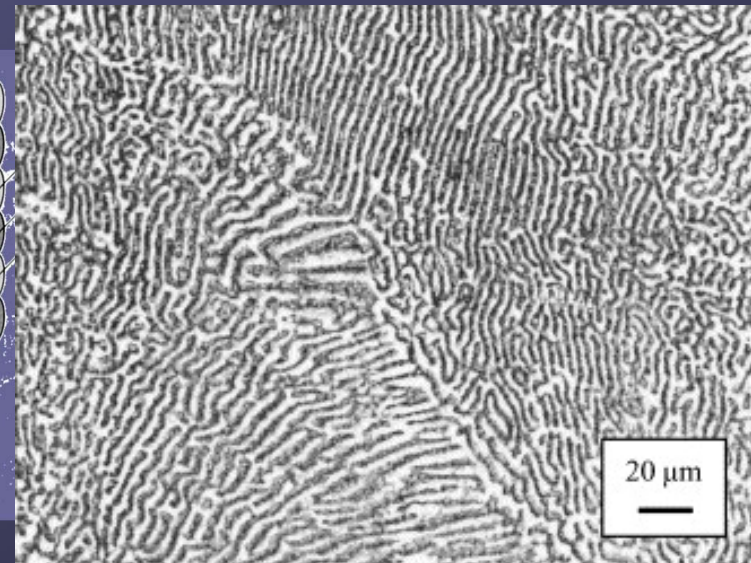
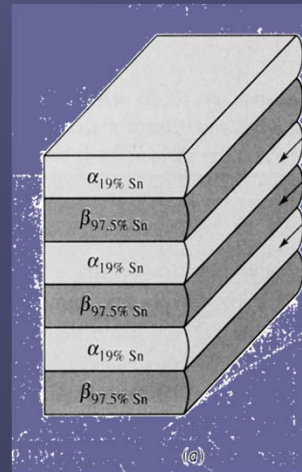
$$\%W_L = \frac{70 - 30}{70 - 20} * 100$$

Dvě složky dokonale mísitelné v (l) a dokonale nemísitelné v (s)

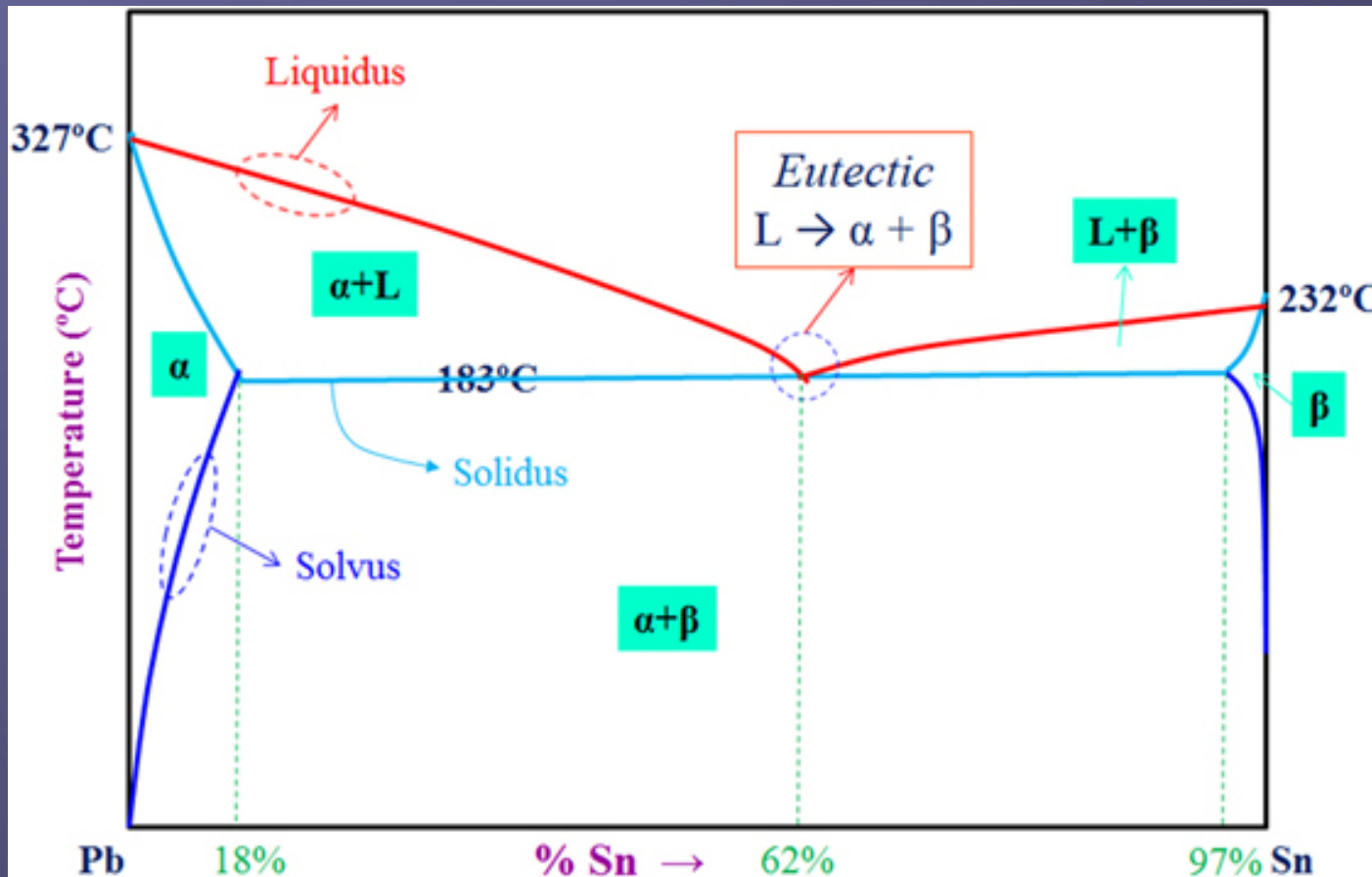
Eutektikum

Při eutektickém složení taje směs při nejnižší teplotě přímo na kapalinu

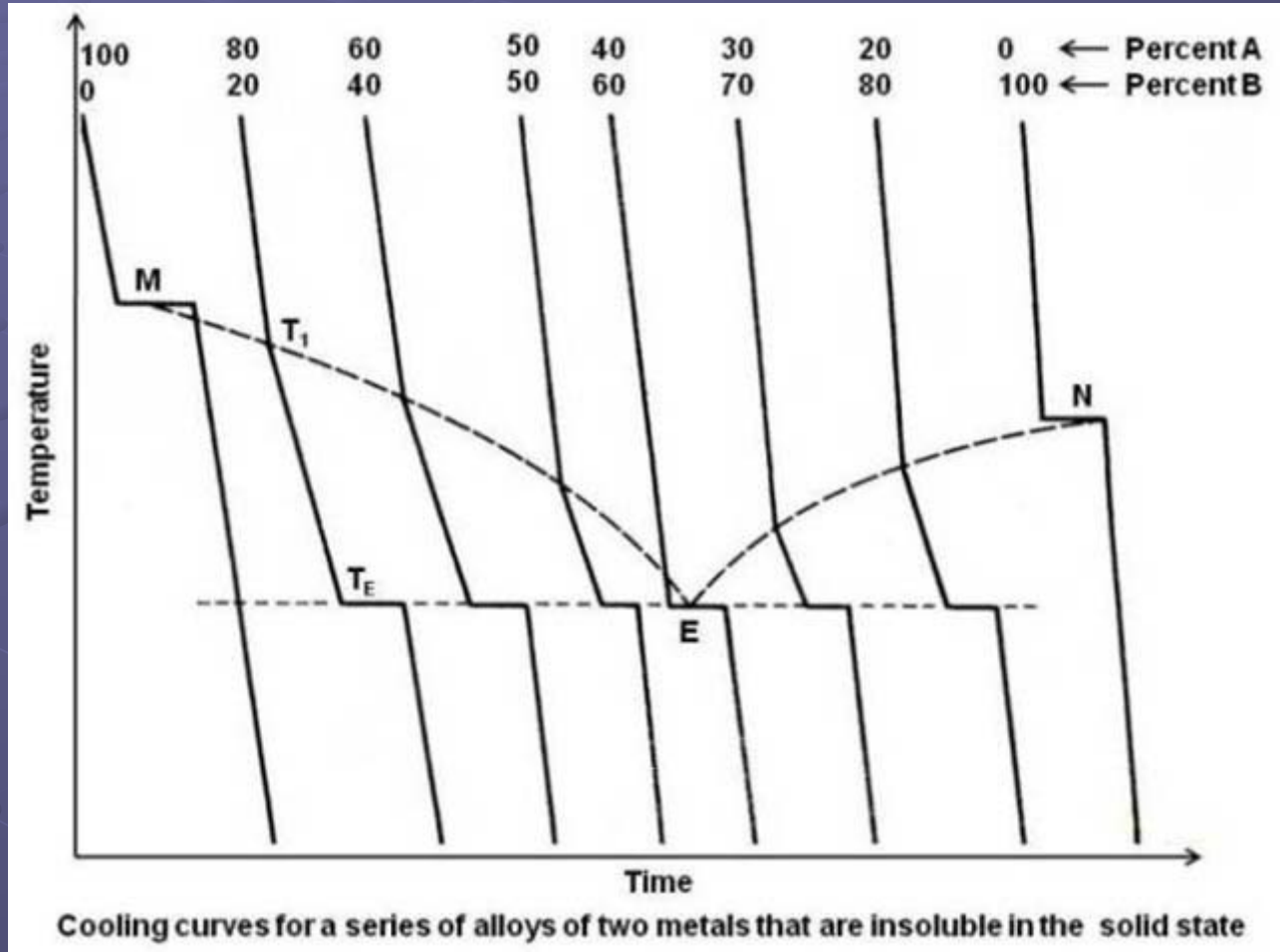
Pb-Sn pájka

Pájka (Pb 38%) taje při 183 °C
cín 232 °C a olovo 327 °C

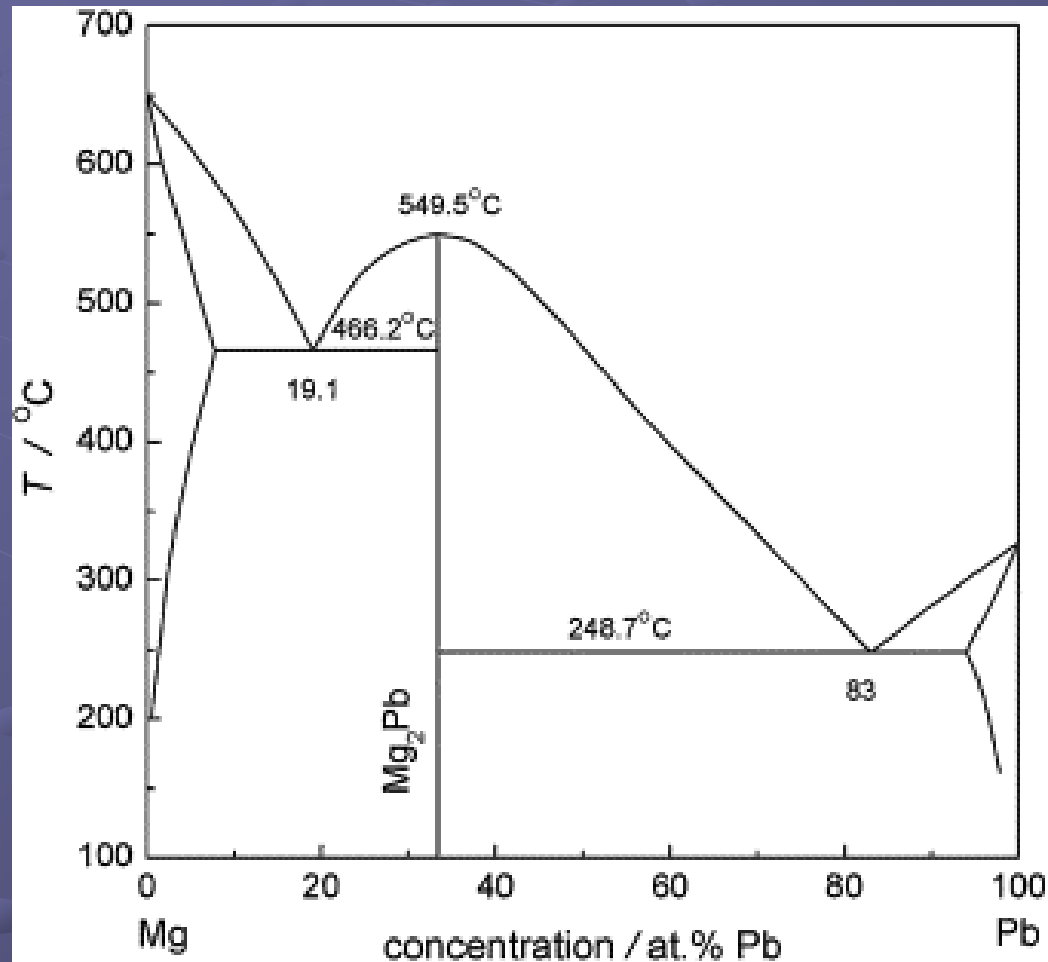

Termická analýza eutektika

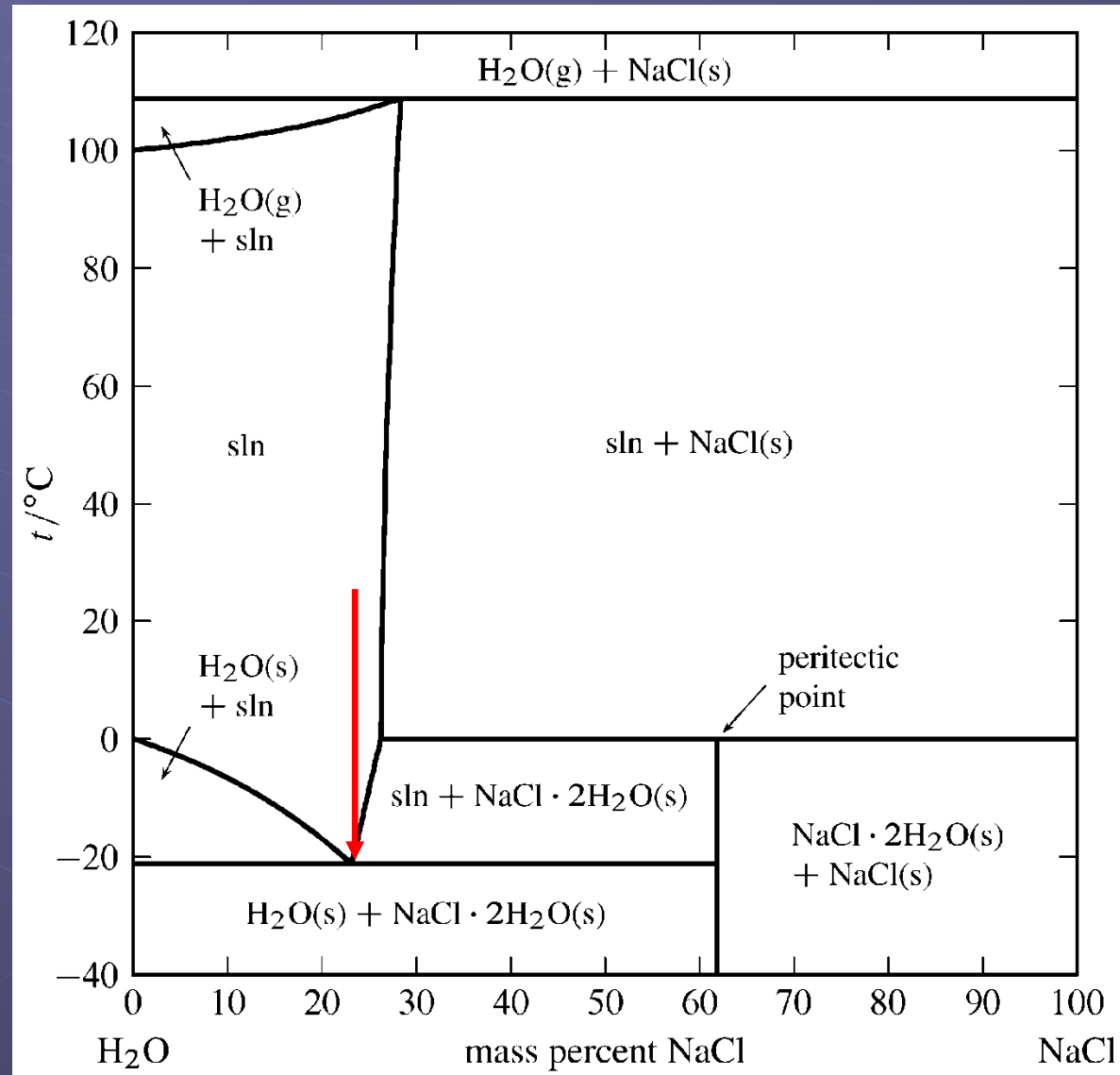
Fázový diagram intermetalické sloučeniny

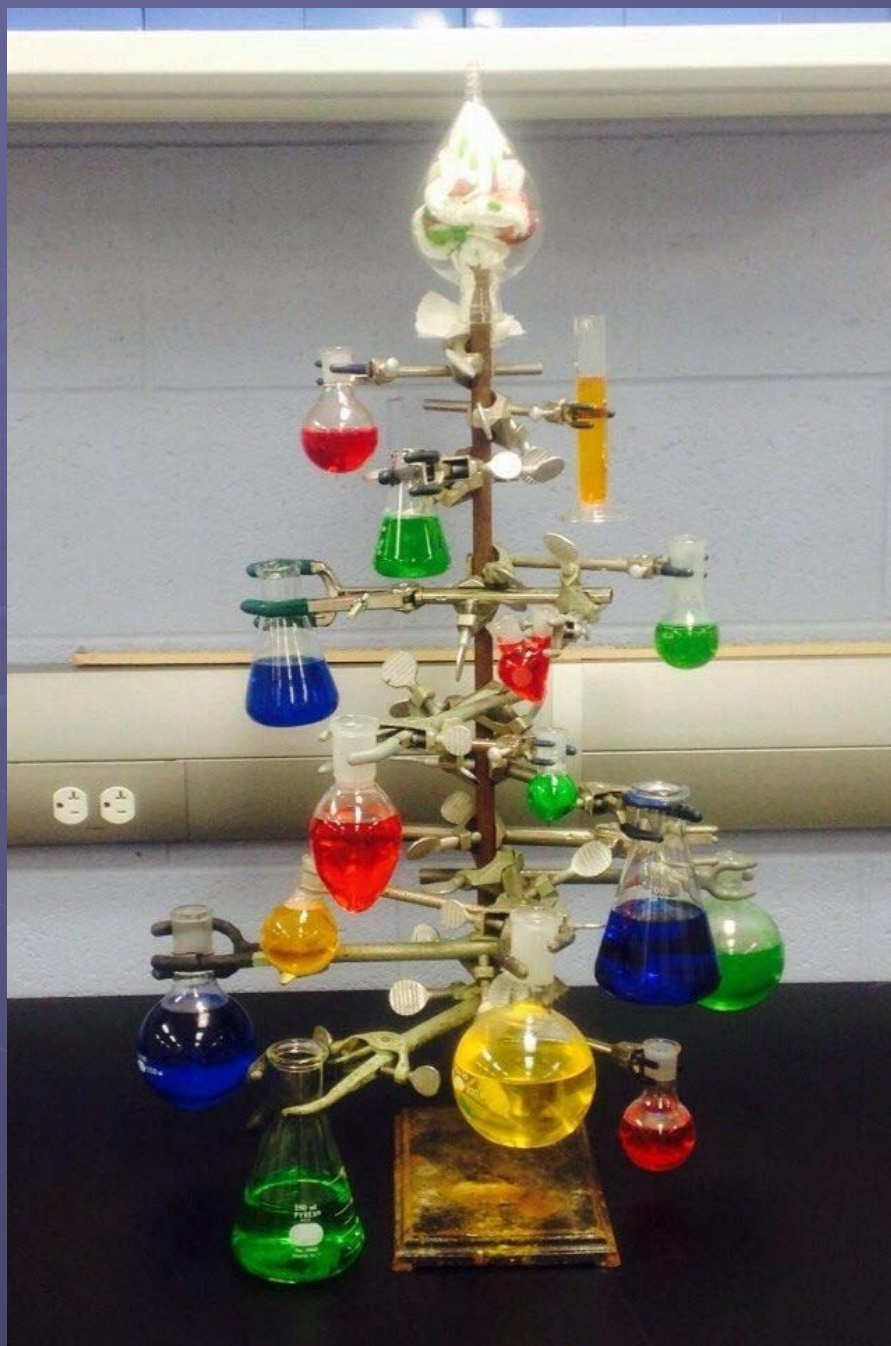
Intermetalické sloučeniny

- pevně daný stechiometrický poměr
- struktura odlišná od komponent
- vysoký bod tání
- křehké

Fázový diagram sůl - voda

sln = solanka

1	H Hydrogen 1.008																										
2	He Helium 4.003	3	Li Lithium 6.941																								
4	Be Beryllium 9.012	5	B Boron 10.811	6	C Carbon 12.011																						
7	N Nitrogen 14.007	8	O Oxygen 15.999	9	F Fluorine 18.998	10	Ne Neon 20.180																				
11	Na Sodium 22.990	12	Mg Magnesium 24.305	13	Al Aluminum 26.982	14	Si Silicon 28.086	15	P Phosphorus 30.974																		
16	S Sulfur 32.066	17	Cl Chlorine 35.453	18	Ar Argon 39.948	19	K Potassium 39.098	20	Ca Calcium 40.078	21	Sc Scandium 44.956																
22	Ti Titanium 47.88	23	V Vanadium 50.942	24	Cr Chromium 51.996	25	Mn Manganese 54.938	26	Fe Iron 55.847	27	Co Cobalt 58.933	28	Ni Nickel 58.693														
29	Cu Copper 63.546	30	Zn Zinc 65.38	31	Ga Gallium 69.723	32	Ge Germanium 72.61	33	As Arsenic 74.922	34	Se Selenium 78.09	35	Br Bromine 79.904	36	Kr Krypton 84.80												
37	Rb Rubidium 84.468	38	Sr Strontium 87.62	39	Y Yttrium 88.906	40	Zr Zirconium 91.224	41	Nb Niobium 92.906	42	Mo Molybdenum 95.94	43	Tc Technetium 98.907	44	Ru Ruthenium 101.07	45	Rh Rhodium 102.906										
46	Pd Palladium 106.42	47	Ag Silver 107.868	48	Cd Cadmium 112.411	49	In Indium 114.818	50	Sn Tin 118.71	51	Sb Antimony 121.760	52	Te Tellurium 127.5	53	I Iodine 126.904	54	Xe Xenon 131.29	55	Cs Cesium 132.905								
56	Ba Barium 137.327	57	La Lanthanum 138.905	58	Ce Cerium 140.115	59	Pr Praseodymium 140.908	60	Nd Neodymium 144.24	61	Pm Promethium 144.913	62	Sm Samarium 150.36	63	Eu Europium 151.965	64	Gd Gadolinium 157.25	65	Tb Terbium 158.925	66	Dy Dysprosium 162.50						
67	Ho Holmium 164.930	68	Er Erbium 167.26	69	Tm Thulium 168.934	70	Yb Ytterbium 173.04	71	Lu Lutetium 174.967	72	Hf Hafnium 178.49	73	Ta Tantalum 180.948	74	W Tungsten 183.85	75	Re Rhenium 186.207	76	Os Osmium 190.23	77	Ir Iridium 192.22	78	Pt Platinum 195.08				
79	Au Gold 196.967	80	Hg Mercury 200.59	81	Tl Thallium 204.383	82	Pb Lead 207.2	83	Bi Bismuth 208.980	84	Po Polonium [209]	85	At Astatine [210]	86	Rn Radon [222]	87	Fr Francium [223]	88	Ra Radium [226]	89	Ac Actinium [227]	90	Th Thorium 232.038	91	Pa Protactinium 231.036		
92	U Uranium 238.029	93	Np Neptunium 237.048	94	Pu Plutonium 244.064	95	Am Americium 243.061	96	Cm Curium 247.070	97	Bk Berkelium 247.070	98	Cf Californium [251]	99	Es Einsteinium [252]	100	Fm Fermium [257]	101	Md Mendelevium [258]	102	No Nobelium [259]	103	Lr Lawrencium [261]	104	Rf Rutherfordium [261]	105	Db Dubnium [262]
106	Sg Seaborgium [266]		107	Bh Bohrium [264]	108	Hs Hassium [269]																					
109	Mt Meitnerium [268]		110	Ds Darmstadtium [269]	111	Rg Roentgenium [272]																					
112	Cn Copernicium [277]	113	Uut Ununtrium unknown	114	Fl Flerovium [288]	115	Uup Ununpentium unknown	116	Lv Livermorium [293]	117	Uus Ununseptium unknown	118	Uuo Ununoctium unknown														